

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ ԼԵԶՈՒԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

(Շար., տես «Բազմավեպ», 1984, Ա-2, էջ 62-91)

«Գրեւն իսկ մեծ է եւ նշանակելն սարսափելի»:
Մատեան Ողբերգութեան, Ծ. դ.

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՍԱՐՍԱՓ

Նախորդ բաժնին մէջ բացայայտուեցաւ Նարեկացիի սահմանումը լեզուին՝ իբրեւ յօդաւորեալ ու սահմանաւոր, զոր կը թարգմանեն յօդուած, չափ, կշռութիւն, որքանութիւն յղացքները: Հարց կը ծագի այստեղ թէ ի՞նչ բան կը հիմնէ լեզուին այս սահմանումն ու սահմանաւորումը, լեզուին սահմանումը իբրեւ սահմանաւորում: Ի՞նչ բան կը սահմանէ լեզուն: Ի՞նչ է այն հենքը, որուն վրայ կը բանուի լեզուն: Մատեան Ողբերգութեանը չի կրնար խոստափիլ այս հարցէն եւ ասոր տրուած քրիստոնէական, գրեթէ պաշտօնական պատասխանէն:

ՅՕԴԱՒՈՐՈՒՄ ԵՒ ՎԱՅՃԱՆԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Լեզուի սահմանաւորումը կրուած է այն ըմբռնումէն, որ մարդուն էութիւնը կը մտածէ իբրեւ հունաւոր, սահմանափակ ու վախճանալի¹¹³: Գրեւն մէջ՝ կը կարդանք սա խիտ ու հարուստ նախադասութիւնը, որ կը վերաբերի հակողին եւ վը տարածուի ամբողջ մարդուն, ի հարկէ. «սահման բանաւոր եւ տունկ կենդանի» (Թ, բ), ուր ակնյայտօրէն սահմանը կը պահէ իր բազմադիմութիւնը, այս-

113. «Վախճանալիութիւն» կը թելադրէ finitude:

ինքն՝ կը նշանակէ թէ՛ սահմանեալ դաշտ ու արտ, քետին եւ հող, թէ՛ ալ սահմանաւոր էակ: Ինչպէս գրեթէ միշտ Նարեկացիի մօտ, այս նախադասութիւնը ունի իր կրկնակը, այլ տեղ, մօտիկէն յիշեցնող Փառքալի նշանաւոր «մտածող եղէգը» եւ կրկին անգամ տունկի պատկերով ծանրաբեռն. «սահմանս ըքեալ հեղեղալայրս կնիւնոյ... կրկնամեռ խօսուն տունկս անյոյս»¹¹⁴: Սահմանը հոս նորէն կը կցուի խօսքին, բանականութեան, բայց նաեւ մարդուն դիւրաբեկութեան ու մահուան: Բանականութեան ու խօսողութեան չափը, անոնց մի ու մէկ սահմանը ի՞նչ է՝ եթէ ոչ մահը, որ տունկը կ'ընէ մոխիր: Մահը՝ որ կը դատապարտէ մարդս ակողքնակա՛ն մեղքէն ասդին, բայց նաեւ անհատական մեղքերէն վերջ: Ասկէ՛ խօսուն տունկին «կրկնամեռութիւնը»:

Այսպէս՝ խօսքը, էականութեան կարելի է ըսել, կ'առնչուի մահուան իբրեւ իր խորունկ ու ներքին իմաստին ու սահմանին, իբրեւ զայն սահմանող եզերքին: Հոն ուր խօսքը վայ, այնտեղ կայ նաեւ մահը: Ծրջելով տարազը՝ կարելի է ըսել, որ հոն ուր մահը կայ, այնտեղ կայ խօսքը, այսինքն՝ խօսողներ: Մարդը էական այն էակն է, որ կը մեռնի եւ կը խօսի: Իսկ հոն ուր խօսքը կը բախի մահուան, այնտեղ նոյն ատեն խօսքը կը ծնի ինքն իրեն. որով ամէն խօսողական արարք՝ զիս թէ՛ կը յարաբերէ մահուան, թէ՛ ալ կը սահմանէ:

Պատահական չէ, որ մարդուն այս սահմանաւորումը կարգացուի անոր մարմնին մէջ: Ըստ միջնադարեան մարմնաբանութեան ու մարդակազմութեան՝ մարմնի յօդերուն թիւը, պտամարուած՝ հինգ զգայարաններուն, կը կազմէ 365: Ահա թէ ինչ տարօրինակ ու նոյն ատեն խորիմաստ արդիւնքի կը հասնի այս «գիտութիւնը», երբ կը մտնէ Մատեանի տեսնութեան մէջ: Մարմնի «նկարագրական» մէկ հատուածին մէջ հակողը կ'ըստ. «Երկը հարիւրոց եւ տասանց վեցից յօդիւք շարկապարեցար, յարեալ ի քեզ ընդ նոսին ի նոյն եւ պատշաճական մասունս չափոց արդողականաց հինգ զգայութեանց, զի մի եւ երեւելիք նիւթականութիւն քումդ տեսութեան՝ մտացդ դիտման անդատ հղիցի... Իսկ թարգմանութիւնք անոցին տեսութեան ի քեզ են նկարեալ իբր յարձանի անջնջականի անձն իմ եղկելի. որպէս զի եւ տարր ժամանակաց եւ շարունակ հետեւման աւուրցն առ պսակ ամին, իբր կանոնաւ իւրիք սահմանեալ մասամբքդ՝ անսխալ եւ անայլալիլի պահեսցի»¹¹⁵: Ընթերցողը կը նշմարէ անմիջապէս, թէ Մա-

114. «Ըրուած սահմանն եմ, որ կնիւնի վայր ք դարձած... կրկնապէս մեռած՝ խօսուն՝ անյոյս տունկն եմ...» (ԼԹ, Բ):

115. «Երեք հարիւր վաթսուն յօդուածներով շարկապարեցար, աւելի ունենալով տա՛վաւին՝ հինգ զգայարաններու զգայուն մասերը. եւ այս՝ որպէսզի մարմնիդ արտաքին նիւթական կազմութիւնը անիմաստ չերեւի մտքիդ...: Իսկ այս կողմ-

տեաքնի այս հատուածը ինչպէս հետեւողական կերպով կը յղուի միշտ նոյն յղացքներուն. յօդ, մասունս չափոց, կանոն ու սահման, որոնք ըստ ամենայնի միտրոշադրեն մարդուն նիւթականութիւնը: Թարգմանիչները, որ անդադար կը մեկնաբանեն թարգմանելին, իսկ... տաղաչափական մտահոգութիւններու եւ աշխարհաբարի քերականութեան հնարաւորութիւններուն, առ հատարակ կ'անտեսեն հոս երկու բան: Նախ՝ «նիւթականութիւն» վերացական բառը — տեսանք արդէն նիւթեղէն ընդուն —, իսկական «փոխաբերութիւն»ը մարմնին, կը դարձնեն «կազմը նիւթեղէն» կամ «նիւթեղէն շինուածք»: Բայց նման թարգմանութիւն կը ջնջէ նախկին յատուկ — եւ ոչ միայն անոր, ի հարկէ — լեզուական կիրառում մը, որ կը կայանայ «վերացական»ով խտացեալ տարրին ակնարկելուն մէջ, այնպէս որ փոխաբերութիւնը ուրիշ բան չէ այլեւս եթէ ոչ իսկական սահմանում մը: Նիւթականութիւնը աւելի ընդարձակ յղացք է քան «նիւթեղէն շինուածք»ը եւ այդ ընդարձակումն է, որ կը կազմէ սահմանումը: Այսպէս՝ թարգմանիչները պարզապէս մէկըի կը ձգեն, թերեւս իբրեւ անկաբեւոր ու «հինցած» գաղափար, գլխաւորաբար որոշողով «մասունս չափոց ազդողականաց»ը: Արդ՝ գլխաւորաբար, որոնց շնորհիւ դուրսէն ներս ազդումներ կը մտնեն, մասերն են մարմնին, թիւով սահմանափակ, տրոնք միայն չափեալ, հատեալ, մասնատուած ճանաչում մը կու տան մարդուն՝ դուրսէն: Մեր գլխաւորը աշխարհէն՝ այն է որ կը բերեն մեր գլխաւորաբար, որոնց քացուածքի դաշտէն անդին գտնուող տարրերը պարզապէս չեն յայտնուիր մեզի: Զգալարանքները կը կարծես իրենց տուեալը: Ինչ որ կը նշանակէ, որ մարդուն սահմանաւորութիւնը արձանագրուած է գլխաւորաբար ներս թէ՛ թիւին, թէ՛ լատինականութեան մէջ:

Այս յօդուորեալ մարմնի թանձրութիւնը իր կարգին կազմուած է հակադիր տարրերով: Մատենանի վերջին քաներէն մէկուն մէջ՝ մարմնի այս եզրն է որ կը դառնայ փոքրոյ առարկայ, եւ հակադիր տարրերու այս բաղադրումին մէջ եւ այդ բաղադրումին հակողը կը հանէ հաւասարակշռութեան կարելիութիւնը, ճիշտ այնպէս ինչպէս անելի անդին ընդուն սահմանաւորումը կը դառնայ գրականութիւն: Ահաւասիկ այդ հատուածը. «Քանզի թէ եւ ի փառս ահաւորութեան աքանչելիաց մեծիդ՝ հակառակօքն հանդերձեցեր գկազմած մարդոյս, զոմն ծանր եւ զոմն թեթեւ, զմին զով եւ զմիւսն հրային, զի դիմադրութիւնն է հակառակացն հարթ պահեցեալ՝ արդար կոչեացուը հա-

մաւորութեան քացատրութիւնը, ո՛վ իմ եղկելի անձս, ըստ մէջդ նկարուած է արդէն իբրեւ անջնջելի արձանի մը վրայ, եւ է այս՝ թէ ժամանակին ամենափոքր մասը, եւ օրերուն՝ միեւն տարբին աւարտումը՝ յաջորդական շարունակութիւնը չափուած կշռուած են, մարմնին մասերուն հետ թուական համամասնութեան անսխալ եւ անայլալ կանոնով մը» (ԽԶ, Բ):

ւատարիմ հաւասարութեամբն. եւ ի յայսմ դարման առաքինութեան վերաբերեալ ընդ ամբարձելոյն զխոնարհութիւնն առ կան զիտման անմոռաց պահեալ՝ արսակ ընկալցուը ճշնաւորական: Այլ քանզի յայսմ կանոնէ ուխտի վրիպեցաք, եւ անասնարար սահեցմամբ ըստ հորոյն զիջման ընդ երկիր մածաք...»¹¹⁶: Մարդկային մարմնի կազմածը բաղադրուած է, հանդերձուած՝ հակառակ տարրերով, որոնք կը յօրինեն «ուխտի կանոն» մը: Միապէս, չորս տարրերը կը կազմեն աշխարհ անդադար փոխտուող, անդադար վերահաստատուող, չար-ժուռ ներդաշնակութիւն մը:

Այս հակադրութեամբ ստեղծուած ներդաշնակութիւնը, ուխտի կանոնը կամ արդար հաւասարութիւնը՝ կը հիմնէ անշուշտ նախ մարդուն դոյութեանական ողբերգութիւնը, բռնուած՝ ամբարձման ու խոնարհման, թեթեւութեան ու ծանրութեան, յոյսին ու կաւին միջեւ: Անիկա կը հիմնէ նաեւ Նարեկացիի լեզուին հակաբեւեռ սրացքները, անթիւ հակադրութիւնները: Աւելին՝ եթէ մարդու կազմութիւնը հանդերձուած է հակադիր տարրերով, ապա ուրեմն՝ հակադրութիւնը կը պատկանի խօսողութեան: Վարելի է ըսել, որ լեզուի մասերը յօդաւորուած են իրարու՝ հակադրութիւններով, ամբարձմամբ ու խոնարհմամբ. առկէ՝ թերեւս ու յաւելուածաբար գոյականներուն ու բայերուն փոփոխութեանց աւանդական սահմանումը իբրեւ հոլովում եւ խոնարհում:

Վերը մէջբերուած հաստուածին առանցքը կը կազմէ այն տար-օրինակ եւ, հակառակ քննարկումին, դարմանալի մնացող զօդումը երկու եզրերուն՝ մարմնին յօդաւորումն ու մարդուն վարձանայնութիւնը: Նարեկացիի համառոտութիւն մը կը գտնէ մարմնի յօդերու դումարին եւ տարուան օրերու թիւին միջեւ, մարմնի ամբողջին ու օրերու պատկին: Նախապէս կանոն մը կայ, սահմանումի ընդհանր ու մի օրէնք մը, որ կը հաւաքէ տարրերու շաղկապումն ու տարին, մարմնին ու ժամանակը, եւ այդ կանոնը թիւի կանոնն է, այսինքն՝ հատումի, սահմանումի: Մարդուն մարմնի կազմութեան, մարդուն նիւթականութիւնը ունի ժամանակի ընդլայնումի օրէնքը, զոր ժամացոյցները կը յայտնաբերեն. վայրկեաններ, պահեր, օրեր, ամիսներ ժամանակը կը չափեն ու կը կշռեն:

116. «Վամզի թէեւ, Գու սքանչելի զօրութեանդ ահաւոր փառքին համար, հակառակ տարրերով բաղադրեցիր մարդուն կազմութիւնը, այդ տարրերէն մին ծանր եւ միւսը թեթեւ, մին զով՝ միւսը հրային ըլլալով, որպէսզի մէկին հակառակութիւնը մէկային ներհակով չափաւորուելով՝ պահուի արդար հաւասարութիւնը, եւ առաքինական այս կրթութեան շնորհիւ երբ հոգին բարձրանալէ՝ չկորսնցնէ կաւին նայել տուող խոնարհութիւնը, ու տաժանագին յաջորդութեան պսակն ընդունին: Բայց որովհետեւ վրիպեցանք այս ուխտի կանոնէն, այս պատճառաւ անասնարար սահելով դէպի հող իջանք եւ երկրին մածուցանք» (ԶԶ, ա):

Ժամանակի նման ըմբռնում է, որ կը բանայ Յիշատակարանը արեւու սլատկերին թեղադրանքով. «Ըստ հորովման ընթացից ամանակաց յառաջ չարժութեան, որ ըստ... արփիաճաճանչ լուսակիրն օրակշիռն մղտափարատն ակնապարար ականն արեւու՝ ստեղծական արուսեկի, որ համարէ հոլովէ կուտէ ամաց յոլովութիւն փշափա դարուց...»¹¹⁷։ Դարերու կանոնը, ինչպէս տարիներու կանոնը թիւն է, հոս հակադրուող, միայն ներքայտօրէն արեւու քաղաքաճակին։ Փսկ թիւը կը յուշէ անդադար մարդուն սահմանաւորութիւնը, վախճանայնութիւնը։ Ինչ որ թերեւս գրութեան կանոնն է, այսինքն՝ գրութեան մարմինը կազմող հմայք, ան ալ յօդին, չաղկապին, մասերու բաղադրումին, հատուածին ու սահմանին վերադրումն է մարդուն եւ լեզուին, թէ՛ մարմնին, թէ՛ խօսքին։ Ինչ որ կ'արտօնէ մեղի ըսել, որ մարդը կը մեռնի, որովհետեւ կը խօսի, որովհետեւ խօսուն տունկ է։ Կը խօսիմ եւ խօսելով կը մտնեմ յօդումին մէջ, որուն բարդումն է Ժամանակը։ Կը յօդաւորեմ եւ կը մտնեմ ներքին յօդումին, քիտակցութեան մէջ, կը դառնամ մահկանացու։ Կը ճանչնամ ինքզինքս իբրեւ աղբ։ Ստոր համար է որ մարդուն սահմանաւորումը իր կարգին կը յենու խօսքին վրայ, այն քաղաքաճակին՝ որ խօսքն ու լեզուն է։ Սահմանաւորումը կը ծնի այն դէպքէն փ վեր, որ դէպք է, տը կը կտրէ միջոցը խօսքով, որուն մէջ խօսքը կը մտնէ իբրեւ հատումի, որոշադրումի, կանոնաւորումի, սահմանումի ու սահմանադրումի եղանակ։ Կրկնամեռ Կեմ, ոչ միայն ստորած մեղքերու համար, այլ անոր համար որ զիս կազմող «առաջին մեղքը» կայ խօսքին։

Մարդ-տունիկ այս վախճանայնութենէն Մատեան Ողբերգութեանը կը փնեցնէ իր անհամար ընդլայնումները։ Ան կը դառնայ հակադրական բեւեռ մը, անդադար ու անսպառ կերպով ներկայ եւ թերեւս ան է որ կը մղէ ամբողջ խօսքը, ըլլալով անոր չափն ու կշիռը, այսինքն՝ անոր ձեռնարկեան կեդրոնը։ Փ միջի այլոց հետաքրքրական զուգորդումներ են հետեւեալները. «ամբարտաւանեցայ փռչիս շնչաւոր, ամբարհաւանեցայ՝ կաւս ձայնաւոր, հալարտացայ հոլս անարդութեան, ի վեր ամբարձայ՝ մոխիրս մերժելի, բազուկ կառուցի՝ բաժակս մանրելի... քարկութեան բոցով ցոլացայ՝ տիղմս բանաւոր...»¹¹⁸։ Բեւեռ՝ հակադրուող քաղաքաճակին ու անսահմանին։

117. «Ստեղծական արուսեկին, այսինքն... արփիաճաճանչ, լուսակիր, օրակշիռ, մութը փարատող, ակնապարար, տարիներու բազմութենէն դարեր կուտակող, ամբարող... արեգակին յառաջադարձ ընթացքին հոլովումովը գոյացած Ժամանակին...» (Յիշատակարան)։

118. «Շնչաւոր փռչիս՝ ամբարտաւանեցայ, ձայնաւոր կաւս՝ ամբարհաւանեցայ, անարդ հոլս՝ հալարտացայ, մերժելի մոխիրս՝ վեր կանգնեցայ, փռչուելիք

«Քեզ բարեբանութիւն անրեղի եւ ինձ ձայնս ողբոց աղաղակի, քեզ օրհնութիւն երգոց խնկելի, եւ ինձ մերժումն տարադրութեան ամենաւարան»¹¹⁹։ Հակադրական կառոյց մըն է եղածը անշուշտ, որուն երկու բեւեռները լեզուին համար նոյնքան անհուն են. անհամարը մեղքերուն եւ անսահմանը Աստուծոյ։ Մէկը՝ թիւերու անհուն, միւսը՝ «որակի»։ Լեզուն աշապէս կը գտնուի կրկնակ դժուարութեան մը առջեւ ու մէջ։ Մէկ կողմէն՝ մեղքերը թուարկելու սխալադրանքը, մեղքեր՝ որոնք աւաղի հատիկներ չեն որ ըլլան համբելի, այլ բաղաձայնող, աճող, ճճիներու պէս բաղաձայնակող մանրէներ են (Ձ, Կ), իսկ միւս կողմէն՝ Աստուծոյ անսահմանութիւնը, որուն գովաբանութիւնը ոչ մէկ երկրորդին բերան կրնայ կատարել կամ անարտել (Լ, Բ)։

Եւ անհասարկ հարցումը՝ որ կը դրուի հակողին ինչպէս տեւէ ստեղծաբանի։ Ի՞նչ է խօսիլը, եթէ լեզուի հիմը, այսինքն՝ այն որ լեզուի կը բերէ զմեզ — նարեկացիի Աստուծոյ — չի կրնար դալ լեզուին մէջ։ Ի՞նչ է խօսիլը, ի՞նչ է գրելը առանց քաղաքաճակին, առանց յղումի քաղաքաճակ վայրին, մարդկային սոցիալութեան լեզուութեան ու մերկութեան մէջ, գոյութիւն՝ պատկերութեամբ իբրեւ «Վ, գուր եւ որդայթ անճողպարելի» (Ա, Բ), կամ «մեղաց բանտ» (Ը, ա) ու անել։ Ի՞նչ բան կը շարժի սա այնքան պարզ ու «արդիական» նախադասութեան մէջ, որ գրելուն թէ՛ առարկայ կու տայ, թէ ալ կը դարձնէ դայն այնքան վտանգաւոր. «Դու իսկ երեւեցար անճառելեալ քո սիրովդ, զոր գրելն իսկ մեծ է եւ նշանակելն սարսափելի»¹²⁰։ Պատասխան թուող այս տողը կը յարուցանէ նոյն հարցումը։ Արդեօք գրելու առարկային մեծութիւնը կը մեծցնէ՞ գրելը, եւ կը մեծցնէ ի՞նչ իմաստով։ Բայց նոյն ատեն ինչո՞ւ նշանակելը կը դառնայ սարսափելի։ Ինչո՞ւ գրելն ու նշանակելը, որ առ հասարակ այնքան թորդարարքներ կը թուին, յանկարծ այստեղ կը թուին անհունօրէն անշատ իրարմէ։ Այսպէս՝ այն պահուն, երբ հակողը կը սկսի գրել խօսիլ, այն ժողովէն փ վեր որ կը հակէ, անմիջապէս կը բախի ոչ այնքան ստեղծադրութեան կամ արտադրողական դժուարութիւններու, որոնք հոգեբանական ոչ-արհամարհելի խոչընդոտներ են անշուշտ, բայց դանդաղի՝ որոշ չափով, որքան լեզուի իսկ հարցին, լեզուի՝ որ կը հիմնէ որեւէ գիրք։

բաժակս՝ բազուկ բարձրացուցի... Ես բանաւոր տիղմս, բարկութեան բոցով ցոլացի» (Ի, Բ)։

119. «Քեզի անրեղի բարեբանութիւն, իսկ ինձի՝ ողբաձայն աղաղակ. Քեզի խնկելի օրհնութիւններ, իսկ ինձի՝ անյոյս տարածերժում» (Ի, ա)։

120. «Քեզի, որ Գու անճառելի սիրովդ երեւեցար մեզի, ինչ որ գրելը ծանր է եւ նշանակելը սարսափելի...» (Պ, դ)։

ԱՀԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍԱՐՍԱՓ

Երբ հակումի յատկատեսութեան մէջ հակողը կ'ըմբռնէ — պէտք էր գրել «կ'ըմբռնուի», որովհետեւ անոր մէջ վը պտնէ ինքզինք բռնուած, անոր գուրբին ու որոգայթին — լեզուի սահմանաւորութիւնը եւ կը սահմանէ զայն ու կը սահմանուի անկէ, սարսափ մըն է որ կը սարսէ զինք: Այսպէս է որ կը սկսի չորրորդ Բանը. «Եւ քանզի ակիդըն կալայ խօսել ընդ քեզ՝ որ ի ձեռին ունիս զչունչ վենդանութեան հող-ւոյս քաղմամեղի, յիրուի սարսեալ զողացեալ տաղնապաւ մեծաւ յաւէտ երկնչիմ. սխառն զի ահաւոր եւ անտանելի եւ ի սահմանէ բանի փախչելի յիշատակ անճողոպրելի անաչառք քո աստենի...»¹²¹: Պատահական չէ որ Բանը կը քաջուի աչա «սկիզբն կալայ խօսել ընդ քեզ» նախադասութեամբ, ուր հակողը լանդորոյ առարկայ կը դարձնէ ներկայ արարքը խօսքին: Պատքը անմիջապէս արդէն վ'անդադառնայ խօսողական գործողութեան, որ ակաած է շատոնց, Առաջին Բանէն ի վեր: Յետոյ կը խուժէ մարդու սխառնանայնութեան գաղափարը, բայց պահուած, պատկերուած իբրեւ «որ ի ձեռին ունիս զչունչ վենդանութեան հողւոյս քաղմամեղի». ասիկա, իբրեւ միջանկեալ նախադասութիւն, կը միտի պարզապէս հեռադրել, հեռաձգել առկայ սարսափը. «յիրուի սարսեալ զողացեալ տաղնապաւ մեծաւ յաւէտ երկնչիմ»: Վերջապէս կը հետեւի բացատրական նախադասութիւնը, ուր Աստուծոյ դատաստանին, աստանին յիշատակը կը թուի հիմնաւորել ասարսափը: Պատկերներ, համակարգը՝ Աստեանին: Բայց ինչ որ երեւութապէս կը դարգանայ խօսքի անդադարձէն զէպի սարսափը, ուղղադիմ ընդդէմումով մը, կարծէք տեղի ունենար ժամանակին մէջ, ըստ իս յանկարծակրան է: Անմիջապէս որ հակողը վը խօսի Աստուծոյ հետ եւ այդ ձեւով կը մտնէ լեզուին մէջ (եւ այս սրահը ամէն անգամ կրկնումն է, վերսկսումը ծնունդին, որուն շնորհիւ մարդը վը հանդիսի աշխարհին. ասկէ՝ կարեւորութիւնը մարդու վացութեան՝ կախեալ Աստուծմէ), այն պահուն ուրեմն՝ երբ հակողը կը սկսի գրել մատեանը եւ կը գտնուի, այն ատեն կը բախի, մարմնովին կը բախի մեծապէս տաղնապաւնող սարսափին: Կենթադրեմ որ «նշանակելն է սարսափելի» առեղծուածային տողը կը կապուի այս արհին: Տեսանք, որ այդ արհ — արհ, գուր եւ որոգայթ — անճողոպրելի վէ, ինչպէս է հոս անաչառ ատեանը: Կարելի չէ փախչիլ արհէն, ասոր որոգայթէն ու ցանցէն, եւ ասիկա այնքան ճնշող ու

121. «Ու որովհետեւ սկսայ խօսիլ Գեղի հետ, որ ձեռքիդ մէջ բռնած ես քաղմամեղ հողիս կենդանութեան շունչը, արդարեւ տաղնապէս կը սարսիմ ու երկիւղէս վը դողամ. վաճաղի, ա՛յ վերկնքի եւ երկրի արարիչ, գիտեմ թէ Գու ամաչառ ատեանիդ անճողոպրելի, անբացատրելի, անտանելի եւ ահաւոր յիշողութիւնն իսկ զիս վշտամբելու միայն պիտի յանգի» (Գ, ա):

խիստ է որքան Աստուծոյ անունը, որ Մատեանին մէջ միշտ կ'որակուի իբրեւ «անուն ահաւոր» կամ «ձայն ահաւորութեան» (ՂԱ, ՂԲ, եւայլն): Արժանի չեմ արտասանելու անոր անունը, ճիշտ անոր համար որ ահաւոր է ան, ահաւոր եւ անուն ահաւորութեան¹²²: Կարելի չէ փախչիլ անկէ, որովհետեւ անոր մէջն է խօսողը՝ ինչպէս որոգայթին: Ամէն քառ, ամէն խօսք իր մէջ կը կրէ այդ արհ, եւ երբ շրջանը կը բացուի ու խօսքի շարժարանը իր առաջին ազդեմանը կը հնչեցնէ, սարսափը կը յայտնուի: Այսպէս, ի՞նչպէս հասկնալ վերընծայող «սակաւամանեայ բանիցս յողուած»ը հաճելի դարձնելու ձգտումը, եւ զգուշութիւնը՝ որ խօսքը չդառնայ նշան ապրտամբութեան եւ քարկոտութեան առարկայ: Այդ զգուշութեան մէջ խաղարդէն կը բանի վախը: Ի՞նչպէս կրնամ խօսիլ Աստուծոյ հետ առանց զարհուրելու այդ արարքէն:

Խուժեան հետ այս հանդիպումը, որ երկախօսութիւնն է, երբեմն Նարեկին մէջ վը տարագուր իբրեւ ընդհարում, քախում: Բախում՝ աստուածային ահաւորութեան եւ մարդկային փոքրութեան. «եւ ահաւորութիւն էին ընդ փոքրկութիւն քնութեանս ընդհարեալ, եւ միշտ որոտմամբ քանից քանաւոր մոխրոյս քարկացեալ»¹²³: Գրութիւնը նորէն կը զուգորդէ աստուածային ահաւորութիւնը խօսքին. այդ ահաւորութիւնը կը թուի էութեան պատկանիլ եւ վ'որոտայ մարդկային խօսքի մոխրիին մէջ: Այլ խօսքով՝ էութեան փորձառութիւնը իբրեւ ահաւորութիւն տեղի կ'ունենայ երկախօսութեան մէջ, ասոր լայնքին. կը հասկցուի՝ ինչո՞ւ կը հակադրուին բանից որոտումը եւ բանաւոր մոխրը: Այսուհետեւ զանցառելի չէ այն պարագան, որ երկախօսութիւնը կը տանի միշտ զէպի վիճակ մը՝ որ է խօսքէն աւելին:

Ինչ որ այս սարսափը կը ասեղծէ ու կ'առթէ, ան ալ Աստուծոյ ծայրագոյն հեռաւորումն է հակողէն, անոր ծայրագոյն մօտիկութեան մէջ: Օգոստինոսի որոշ տարագները յիշեցնող պարզութեամբ մը Նարեկացի կը գրէ այս վիճակը. «անմատչելի հեռաւոր եւ անընդմիջելի մերձաւոր» (ԻԳ, ա): Շատ մօտիկ եւ շատ հեռու, ներկայ իր ատեղծումին մէջ, բայց եւ քաջակայ: Ողբերգութեան Աստուածը այսպէս փոխն ի փոխ բացալայտ է եւ անյայտ, անմատչելի եւ անընդմիջարկելիորէն հակողին մէջ: Ինչպէս ըսինք մեր առաջին զլուխին մէջ՝

122. Գրաբարի յատուկ է անակամ-անուն կապը գրել նաեւ յատկացուցիչ-յատկացեալով: Թարգմանիչները իրաւացիօրէն «անուն ահաւորութեան»ը կը վերածեն «անուն ահաւոր»ի: Ի հարկէ կը կորսուի առկայ երկդիմութիւնը, որովհետեւ եթէ Աստուած անուն է ահաւոր, է նաեւ անունը ահաւորութեան, այսինքն՝ մեզի միայն իբրեւ ա՛յդ՝ մատչելի անուն:

123. «Աստուածային ահաւորութիւնը մարդկային փոքրութեան ընդհարեալ. խօսքերու որոտմամբ՝ բանաւոր մոխրիւն զէմ կը քարկանայ» (ԻԳ, բ):

ողբերգութիւնը Աստուծոյ այս հեռաւորութիւնն է եւ մօտիկութիւնը նոյնն ատեն: ԻԳ. Բանի անաշխին տողերը, լատ իս, ամբողջովին կը շարժին ողբերգութեան սահմաններուն մէջ եւ զուարթ են դասական «Ժխտական աստուածաբանութեան» ծիրէն, նոյնիսկ եթէ չատ մօտիկը կը թուին անոր. «Տէր Աստուած ամենայնի, զօրաւոր յամենայնի, անպարագիր եւ անվայրագիր տեղի ամենեցուն. բոլոր իսկութեամբ հոս յամենեւին, անուրեք վայրից, եւ չիք սահման առանց քո: Ոչ երեսեալ երբեք, եւ ոչ տեսականութիւն՝ առանց քո ծագման լուսաւոր: Փառք ահաւորութեան, անուն անհասութեան»¹²⁴: Ինչ որ կը բանի այս գովաբանութեան մէջ, ան ալ կրկին անդամ սարսափն է, զոր փառք ահաւորութեամբ զարժուածքը գուշակել կու տայ:

Մարտիրոս կը ծնի առ Աստուած մօտեցումէ մը, ուր բացարձակը կամ էութիւնը ըմբռնուած է իբրեւ անըմբռնելի ու անհասկնալի, անիմանալի նոյնիսկ «յաւիտենութեան» մեր ըմբռնումով: Կը հասկըցուի՝ ինչո՞ւ նախորդ լէջերուն մէջ կը խօսուէր «յաւիտենաներուն» մասին: Մարդը կը գտնուի զգուշար տանելի, զգուշար տարագրելի յարակարծիքի մը առջեւ, որ է գուշակ ընտանին անմատչելիին, ինչպէս հսկողը կ'ըսէ վրէն յատուկ փառութեամբ. «անհալիցն եւ անհասանելեացն ընտանեցուցեր»¹²⁵: Ընտանեցուցիւր զիս բոլոր անհալի բաներուն եւ անհասանելիներուն, ընտանութիւն՝ որ այդ բոլորը չի դարձներ ըմբռնեալ, մարտած բաներ, այլ գանձը կը պահէ անհրաժեշտ հեռաւորութեան մը մէջ: Խորհուրդի մը մէջ: Սահմանը — մարդկայինի դաշտը, աշխարհայնութիւնը, գոյութիւնը ըսենք — միթէ ուրի՞շ բան է քան այս ընտանութիւնը անըմբռնելիին հետ, այս կենակցութիւնը անիմանալիին մօտիկ, բայց քնաւ՝ անոր հաղորդակից: Ըմբռնելին ու անըմբռնելին, խօսելին ու անխօսելին, գաղտնիքն ու փորձուրդը չեն պատկանիր նոյն տարածութեան, որ հաստուած ըլլար պատնէշով մը. Անըմբռնելին բոլորովին ուրիշն է, ան՝ որուն անունն է միայն Աստուած: Ո՛չ մէկ պատճառ «անուն ահաւորութեան» կամ «անուն անհասութեան» դարձուածքները չկարգաւոր՝ այնպէս ինչպէս կը տրուին մեզի: Աստուած անունն է թէ՛ ահաւորութեան, թէ՛ անհասութեան, թէ՛ էութեան: Ուրիշութիւնն է, որուն վրայ ոչ մէկ իշխանութիւն, ոչ մէկ բռնութիւն, ոչ մէկ ճնշում կըրնանք քանցնել: Սահմանը այս է, անչափելին ու անտեսանելին, անոր տիպ չունի, Անտիպը, Անկշիւը. այն որ պէտք է պահել իբրեւ այդ,

124. «Ամէն բանի տէր Աստուած, ամէն բանի մէջ զօրաւոր, անպարագիր եւ անբովանդակելի տեղ ամէնքին. ամբողջ իսկութեամբդ ամէնուն մօտ. ոչ մէկ վայրի մէջ չես սահմանափակուիր Դուն, բայց առանց Քեզի ալ տեղ մը չկայ. առանց Քու ծագումիդ՝ ոչ մէկ բան լուսաւոր կ'երեւի: Ահեղ փառաւորութիւն, անհասութեան անուն...» (ԻԳ, ա):

125. «... անհալիներուն եւ անհասանելիներուն ընտանեցուցիւր» (Ե, բ):

իբրեւ անտիպելի, իբրեւ անպարագիր պատկեր. այսպէս տիպերն ու դիմապատկերը կ'առնեն Դէմքին տեղը, տեսանելիները՝ լուսաւոր ծագումին:

Հարցը այն է, որ սահմանը կը խախտուի մարդուն կողմէ, կարծէք մարդուն մէջ քնակող անչափութեան ձգտումը մղէր զինք ըլլալու սահմանազանց, փամփը ընթանալու ուժովին, ինչպէս կ'ըսէր հրակողը (ՄԵ, Դ)՝ դառնալով ինքնահաստատ, ինքնագործ, ինքնանապատակ: Մէկ խօսքով՝ անչափ եւ անկշիռ: Սահմանազանցումը ներկայ է թէ՛ բացարձակի կամ Ուրիշութեան ճանաչումին մէջ, զոր կարելի է կոչել էաբանական սահմանազանցում, թէ՛ ալ օրէնքի հերքումին մէջ կամ անկէ վրիպումին, զոր կարելի է կոչել «բարոյական» կանոնազանցում: Ասոր շատ ծանօթ օրինակն է մեղքը: Էաբանական թէ՛ բարոյական՝ սահմանազանցումը էապէս ազատութիւն է անշուշտ, եւ ի վերջոյ էականը այն է:

Սահմանազանցումի փորձառութիւնը կը դրուի սա հաստուածին մէջ, ճիշտ է որ «Ժխտական» կերպի մը տակ: «Ոչ կիտեր զբերանս լցեալ նախորութեամբ՝ ի Ժառանգակիցն կարգալ գրեզ, ոչ կշտամբեցեր զանդաւանաւ ի քո կցորդութիւն, ոչ ստուերացուցեր զտեսիլ աչացս ի քումդ ակնարկութիւն... ոչ խորտակեցեր զդատասկ բաղկիս՝ որ անմաքապէս առ քեզ համբառնայր, ոչ մանրեցեր զոստս իմոց մատանցս ի շօշափելն զբանդ կենաց... ոչ փշրեցեր զպարտս ատամանցս յըմբոյնն զքեզ անսահմանքի...»¹²⁶: Այս տողերուն առաջին թեթաղածը Աստուծոյ բարութիւնն է. բայց անոր տակ կը սրահուի սահմանազանցումի փորձառութիւն մը, որ զուտ «բարոյական» կանոնազանցում չէ: Աստուծոյ հաղորդութիւնը, անոր Բանին շօշափումը կամ ըմբռնումը մեղքեր չեն ի հարկէ, այլ մարդկային դոյալիճակի վանցումներ, որոնք կը միտին բացարձակի ճանաչումին: Երկրորդ մակարդակի մը վրայ է, որ օրէնքին հերքումը կը տանի մեղքին: Մարդը անդադար կ'ընէ բաներ, որոնք անդին կ'երթան տուեալին: Միշտ՝ ձգտումը անելի հեռաւորին, միշտ՝ միտումը ճանձնաւոր անըմբռնելին: Մէկ խօսքով՝ միշտ օրէնքը կոտորելու, սահմանը անցնելու կամքը:

Մարդուն վեւ Աստուծոյ յարաբերութիւնը կը փազմեն Նարեկացիի համար «ուխտ մը»: Գրուած է, բացառիկ յատկութեամբ. «եւ թէպէտ խոստացայ դաշնաւորեցի քեզ հաճոյանալ եւ ոչ այսմ սահման

126. «Ձայրեցի Նախորութեամբ լցեալ բերանս, երբ Քեզ ինծի Ժառանգակից, կոչեցի. չկշտամբեցի զիս՝ երբ յանդաւանայ Քեզի հաղորդ ըլլալու, ինծի նախած ատենդ՝ աչքիս լոյսը չխաւարեցիր... խորտակեցի բաղուկիս դատասկը՝ երբ անմաքապէս գէտի Քեզ կը բարձրանար. չկոտորեցի մատներուս ճղերը՝ երբ կենաց բանդ կը շօշափէի... չփշրեցի ատամներուս շարքը՝ երբ Քեզ կ'ըմբոյնէի, Անսահմանքի...» (Ե, բ):

նաև ուխտիւ փակեցայ»¹²⁷։ Ընդդէմէնք, եթէ անհրաժեշտ է տակաւին, սահմանին փրկելով իրենք, որ թէ՛ ուխտին պարտադրածն է, թէ՛ ալ օրէնքը։ Փակ լինել է այս ուխտը, զոր ընդունեցայ յարգել եւ որուն սահմաններուն մէջ, ինչպէս համաձայնութեան մը, չփակուեցայ։ Մարդը Աստուծոյ կապող յարաբերութիւնը, անսահմանելի ընտանութիւնը կը վազմէ դաշինքը եւ ուխտը, որուն խախտումը կը պատմէ վերի հաստուածը այլադան ձեւերով։ Ուխտին սահմաններուն պահպանումը յեժուար իրադրութիւնի պատուիրան մըն է, երբ հարցը կը վերաբերի գերելուն, որ անխուսափելիօրէն կ'առնչուի նշանակութեան՝ իբրեւ իրականութեան։ Եւ վախը կը ծնուի պատուիրանի այս յաւելած խախտումէն, խախտելիութենէն։ Քանի որ պատուիրանը կայ, հետեւաբար խախտելի է, ակիդքէն։

Մինչեւ հոս չանդադարձա՞նք, չնայեցա՞նք դատաստանի պատկերին, որ գրեթէ ամէնուրեք ներկայ է Մատեանին մէջ, ինչպէս կը բացուի հսկողի խօսքի հորիզոնին։ Առաջին Բանի առաջին հատուածին մէջ արդէն խօսքը դատի մէջ կը մտնէր, կարելի է ըսել, Աստուծոյ հետ. կ'ըսէր. «Եւ ի դնելս իմ ընդ քեզ դատ խառնեալ աղերսիւ, հօր, մի իբրեւ գհամբարձումն ձեռաց ամբարշտեալն Յակոբու... տաղտկարի քեզ երեւեցի» (Ա, ա), ուր խօսքի վերջնածայումը կը կցորդուի ձեռքերու քարձրացումին, ինչպէս վերը օրինադրանքումը կը բերէր նոյն պատկերը. «դատակ ըսողիս՝ որ անմաքապէս առ քեզ համբառնայր» (Ե, բ)։ Դատաստանի պատկերը շատ ակնի բացայայտ կը դառնայ ու կը տիրապետէ գրութեան երկրորդ հատուածին մէջ, ուր կը քանայ միջոցը ներքին պառակտումներու, կռիւներու, մարտերու. «Ձայնդ ահաւոր դատաստանիդ հատուցման՝ ուժգինս հնչեցեալ ի ձորն վրէժխնդրութեան, կրկինս ինձ արկնէ մարտից յարուցմունս»¹²⁸։ Ինչ որ տեղին է ընդդէմ, ան ալ դատաստանի պատկերին ուղեկցող ահն ու սարսափն է, անմէն անգամ որ աստեանը յարսնուի գրութեան լայնքին։ Այսպէս. «Քանդի որո՞վք վերադրեցելովք նշանակօք աղարտեցելովք յանդունեցայ լինել յանդիման ըսմ դատաստանիդ, ո՞վ իրաւադատ, ահաւոր, անճառ, անպատում, հօր, Աստուած բոլորից»¹²⁹։ Կարեւոր է այստեղ կարգը, որուն կը հետեւին աստուածային որակումները. ահաւորը կու դայ անմիջապէս անճառէն առաջ։ Այլ տեղ դատաստանի տեսիլը «ահա-

127. «Թէեւ խոստացայ ու հետդ զաշնաւորեցայ նոյնիսկ որ հաճելի ըլլամ քեզի, բայց չկրցայ ուխտիս սահմանին մէջ մնալ...» (Ե, գ)։

128. «Բայց քու հատուցման դատաստանիդ ահաւոր ձայնը, ուժգին հնչեցնելով վրէժխնդրութեան ձորին մէջ, կերպ կերպ պատերազմներ կը յարուցանէ ինձի դէմ...» (Ա, բ)։

129. «... ալ ի՞նչ երեսով պիտի յանդիման ներկայանալ քու դատաստանիդ, ո՞վ ահաւոր՝ անճառ անպատում Դատաւոր, ամէնուն հօր Աստուածը» (Ե, ա)։

ւոր» է (ՀԹ, գ) կամ «զդատաստանիդ ահաւորութիւն՝ զոր խոստովանիմ, զբանիցդ յանդիմանութիւն՝ յորմէ զարհուրիմ»¹³⁰։ Սարսափը, որ կ'ընկերակցի Դատաստանի կամ աստեանի տեսիլին (ԼԹ, գ եւ ՁԱ, բ), իբրեւ անոր առթածը, անոր ազդումը՝ ինչպէս անոր դիմաց դացող հակադրեցութիւն, սարսափն է խօսելուն, երբ քաջարձակը կ'ընծայուի իբրեւ անճառելի։ Փակ սարսափը ներկայ է ամէն տեղ, ամէն պահու, ճիշտ անոր համար որ հակողը խօսքով, գրելով կը դառնուի միշտ դատաստանին առջեւ։ Չափազանց չ'ըլլար քանի, որ ամբողջ Մատեանը հսկայ եւ անհատնում տատախօսութիւն մըն է աստուածային աստեանին առջեւ, եւ թերեւս ասոր համար է որ յաճախ հսկողը գիրքը կը կոչէ «կտակ»։ «սակաւամասնեայ կտակի այսր ողբերգութեան» (Ձէ, ա), գրուած գալիք քարեպաշտներուն համար, անոնց ընթերցումով վերջնապէս, վերակառուելի իր անդադրում վերջնապէս (Գ, գ)։ Յամենայն դէպս դատաստանի հսկայ պատկերով է՝ որ կ'աւարտի առաջին Բանը։

ԼՈՌԻԹԻՒՆ

Սարսափը կը յայտնուի խօսքի փորձառութեան մէջ, «քանի դէմ յանդիմանութեան», այսինքն՝ երկախօսութեան։ Եւ անոր առաջին անխուսափելի արդիւնքն է համոզացումը. «Եւ արդ զի՞նչ գոյ ասել ամաչեցելոյս յերեսաց մեծիդ ահաւորութեանէ, բայց եթէ համբանալ եւ հող ի բերան հղեալ՝ լռել ի սրտի...»¹³¹։ Աստուծոյ ահաւորութիւնը կը կտրէ խօսքին թափը կամ թաւալը, խօսողը բանտարկելով լռութեան մէջ։ Կը դառնամ այն աստեւ «կարկեալ ի խօսից, կաշկանդեալ ձեռօք, լքեալ անդամօք, խիեալ չրթամբք... լռեցեալ լեզու... դատարկ կոկորդ»¹³², ինչ որ խսկական երեւութաբանութիւնն է խօսքէ զրկեալ մարմնին, սլարպուած, սպասող, եղած «անբարբառ պատկեր», դէմ յանդիման այս անտեսանելի, անչօչափելի ահաւորութեան «ձայնին», որ ձայն է։ Այլ տեղ՝ նման ու ալ փորձառութիւն պապանձումի. «Եւ պատասխանարան լեզուիս՝ յիրաւանցն օտար՝ կարկեցեալ եւ անհամբար չրթանցս դրութիւն օրինաւոր դատմամբ պապանձեալ եւ յուզմունք մտացս ի զանազան մատունս ցնդեալ»¹³³։

130. «... դատաստանիդ ահաւորութիւնը՝ զոր կը խոստովանիմ, խօսքերուդ յանդիմանութիւնը՝ որմէ կը զարհուրիմ...» (ՀԳ, բ)։

131. «Ու կ'ամբանամ աստուածային մեծութեանդ ահաւորութեան առջեւ. ի՞նչ կ'ըրնամ ուրեմն ըսել, եթէ ոչ համբանալ եւ հող ի բերան՝ սրտովս լռել...» (Ձէ, ա)։

132. «... անխօս կաշկանդուած ձեռքերով, լքուած անդամներով, խիւռած չրթունքներով... լռած լեզու... կղպուած բերան...» (ՀԳ, բ)։

133. «Լեզուիս պատասխանարանը՝ իրաւադրկ կարկեցաւ. անհամբար չրթունքներս պապանձեցան արդար դատապարտութեամբ...» (ԻԳ, բ)։

Ահաւորութեան առջեւ՝ ոչինչ կայ ըսելիք, ոչինչ որ զայն կարենար դիմադրել: Համապատասխան կանգնումն է այսպէս հողի բերան, աւելի ճիշտ հողացումը մարմինն, բերնին, ցրուումը մտքին:

Սակայն համապատասխան միայն ժխտական փորձառութիւն մը չէ. լռութիւն է եւ իրբեւ այդ թերեւս միակ միջոցն է անճառելին անճառ պահելու, ահաւորութիւնը ո՛չ թէ ծածկելու կամ դիմադրելու անոր, այլ զայն պահպանելու սահմանին վրայ: Լռութիւնը կրաւորական կեցողածք մը չի թելադրեր, քանի որ աչքը՝ կը մնայ միշտ «կարկառեալ ի յոյս» (Խէ, ա): Լռութիւնը կը ստեղծէ անհրաժեշտ սահմանը աստուածայինին ու մարդկայինին միջեւ, կը վերահաստատէ այն պիծը, որուն շնորհիւ ցնորացնող ահաւորութիւնը կը մնայ հոն ուր է, ինչ որ է, առանց եղծանումի: Ձգտիլ այդ ահաւորութեան, ուղել բռնել եւ ըմբռնել զայն, ընդհարում ստեղծել՝ զայն չափի ու կշիռի բերել կը նշանակէ, օրինակ, գրել անմիջապէս, առանց միջարկող լռութեան: Նարեկացի կը գրէ. «գրիմ եւ իսկոյն անգամնիմ» (ՀԱ, բ): Կը գրուիմ եւ անմիջապէս կ'եղծանիմ, կ'այլացնեմ ինչ որ կը գրեմ: Խորքին մէջ՝ գրելը կը դառնայ եղծանել, երբ իր մէջ չ'առնեմ, երբ չի ներպահեր անհրաժեշտ լռութիւնը անճառելիին՝ անոր որ պէտք է բնաւ չգայ լեզուի: Այլ խօսքով՝ Աստուած գրել, վամ խօսիլ առ Աստուած՝ կ'ենթադրէ ներքին լռութիւն, լեզուի առկայում մը, որ փախուստ չէ լեզուէն՝ լրջալով անոր մէջ, որով պրոզն ու խօսողը կ'ընդունին չբացայայտել անճառելին: Կարծես անիկա ըլլար խօսքին անհրաժեշտ, զայն ապրեցնող բայց լռելի շտեմարանը, անհունապէս պահողը բացարայտին տակ: Ան որ չի դիտեր լռել էականը, ի՞նչ պէս կրնայ խօսիլ: Ի՞նչպէս կրնայ լռել, ըլլալ սրտասխառարան: Իսկ երբ գիտէ լռել, լռութեամբ պարզապէս կը համապատասխանէ ահաւորութեան անխաղաղութեան, լռութեամբ զայն կ'ընկալէ իրբեւ լռելի:

Լռութեան այս փորձառութիւնը մոտք անէ, խորին՝ լեզուին մէջ: Մոտք մը՝ անոր սկզբունքին: Ըսուեցաւ վերը, որ անիկա առկայում մըն է լեզուին, ո՛չ փախուստ մը անկէ: Նարեկացի դիտէ, սեւէ մէկէ աւելի, թէ կարելի չէ փախչել լեզուէն, թէ լռութիւնը կայ ճիշտ անոր համար՝ որ վայ լեզուն: Թէ լեզուին մէջ կը լսենք լռութիւնը: Անհուն անջրպետները վը սարսափեցնեն փառքալը իրենց լռութեամբ. բայց անոնց լռութիւնը է՛, այսինքն կը գոյաւորուի լեզուի գոյութեամբ: Ուրիշ հարց՝ որ լռութիւնը իր բառը ունի լեզուին մէջ, ուր կը հնչուի: Ուստի անխուսափելի լեզուին տարածքին է որ կը բացուի ան, ո՛չ իրբեւ այդ տարածքին հակադիր տարր մը, արկած մը, վրէպ մը ընդհանուր ամենախօսութեան մէջ, այլ իրբեւ խօսքին անհրաժեշտ շրջադիւր: Լռութեամբ փորձառութիւնը փորձն է լեզուի սկզբունքին:

Հետեւաբար համապատասխան ընդմէջէն ըմբռնուած լռութեան կը յաջորդէ խօսքը: Այս յաջորդութիւնը թող չարձանագրուի ժամանակի յաջորդականութեան մէջ: Վասնզի խօսքը կու գայ լռութեան հետ միատեղ: Լռութեան մղող ահաւորութիւնը փախուստէն կը բանայ խօսելու կարելիութիւն. «Եսկ Բէթ զփականս շարժողութեան շըրթանցս բացից, բռնադատեցից խօսել կամեցեալ, դարձեալ զնոյն ձայն կրկնական եղերերգութեան լայնաց բազմութեան խէթ մը տացս յառաջադէտ»¹³⁴: Եթէ խղուի լռութիւնը եւ շարժուն շրթները բացուին, լեզուն խօսի, կը սկսի նորէն «կրկնական եղերերգութիւն»: Եկող խօսքը կը բերէ «նոյն ձայնը», որ կը ներառնէ համապատասխան եւ կը սրահէ, կը պատասպարէ սարսափը: Սկիզբէն մինչեւ վերջ՝ միշտ նոյն կրկնող ձայնն է, նոյն եղերերգութիւնը եղենին մը վըրայ, զոր լռութիւնը կ'ընդհատէ քալէսզի եղերերգութիւնը կրկնուի, զօրանայ, մինչեւ որ «դարձեալ կրկնելով» հրաշապէս յայտնուի «վերստին գրկիին խաղաղութիւն» (ԼԲ, ա): Լռութեամբ՝ ձայնն է որ կը վերադառնուի: Լռութեամբ՝ կրկնումն է, որ կը բանի, կը ալացնէ լեզուն դէպի լոյսի վստահութիւնը:

Սարսափը կը բարձուի փրկախօսութեան շարժումով, ճիշտ անոր համար որ լռութիւնը ներգրաւուած է խօսքին մէջ: Պահել երկախօսութիւնը, խօսքին ընթացքը, խօսիլ անդադար՝ կը նշանակէ թելը չկորսնցնել, ըլլալ միշտ ներկայ, որը իր կարգին կրկնում մըն է, ժամանակին ջնջումը ըլլալով կրկնումը ներկային: Պահել թելը, կապը չխզել, որովհետեւ Աստուած՝ ահաւոր, ապաւնէ է նոյն ատեն: Ահաւորութիւնը կը ապաննէ իրեն մօտեցողը, քայց նոյն ատեն ուղղութիւն կու տայ անոր: Անսահման է, քայց սահմաններ կը ստեղծէ. «անուրեք վայրից, եւ չիք սահման առանց քո» (ԻԳ, ա) եւ ան է՝ «սահման փրկութեան» (ԼԲ, բ): Տեսանք արդէն, որ ան անդը է քան «զորքանութիւն կը լռութեան»¹³⁵, որ անոր քարոթիւնը սահման է անկշիռ (Ի, բ), քայց վը կշռէ, այսինքն կշիռ ու ծանրութիւն, չափ եւ օրէնք կը դնէ: Որոշ իմաստով կը դառնայ ապաստանարան:

Տարօրինակ մտածում՝ անշուշտ. ահաւորութեան, անհասութեան, անբաւական, բացարձակ Ուրիշութեան այլափոխումը՝ փրկութեան վայրի, ապաստանարանի, կարծես ի՞նչ ալ ըլլայ վտանգը, աւելի լաւ է ահաւորութեան գրաւութիւնը ապրիլ քան անոր բացակայութիւնը: Այլ խօսքով՝ առանց բացարձակին՝ սահմանը կը դառնայ անխաղաղ: Որպէսզի իմաստը պահպանուի մտքին ու խօսքի

134. «Եսկ Բէթ շրթներնեբու շարժողութեան փականը բռնադատեմ որ բացուի՝ խօսիլ ուղելով, խղճիս խաթը ինծի կը թելադրէ նոյն լայնքին եղերերգութիւնը կրկնել նորէն» (Խէ, ա): Այս փակամ շարժողութեամբ շրթանցս փականն նրբաբանութիւն մը է, դասելի՝ Նարեկի միւս oxy-moronներու կարգին:

135. Տես Սահմանն Եւ Յոգնած բանի ենթաբաժինը, (Գլ. Բ):

հորիզոնին, պէտք է պահել բացարձակը իբրեւ հիմունք սահմանաւորին, եւ անհունը՝ իբրեւ հիմ սահմանումին: Հակառակ սարսափին, թերեւս ասոր իսկ համար, թերեւս բոլորովին այլ վտանգէ վրիպելու համար, կը հաստատուի Ուրիշութիւնը իբրեւ ասպաւն: «Արդ չեւ իմ կշտամբանքս, ըստ ձայնին Յոբայ, ի մարդկանէ իցեն, այլ յամենատես աչաց վերին հրամանիդ, մտեալ ընդ խղճիս տազնապ երկիւղիս, արեւմտ աստանեալ յամենայն կարծեաց. ապաւինիմ եւ արդ անձամբ բեկելով ի յոյսդ հաստատութեան կենդանի անեղծ»¹³⁶: Նոյն սասանեցնող ատկումը վերին հրամանէն եւ արդ հակառակ՝ ապաւինում անոր, որ կը դառնայ հաստատութիւն յոյսի: Եւ այս ապաւէնը, հաստատանը, յենարանը կը պահէ երկախօսութեան ընթացքը, անոր ընծայելով սարսափը զանցելու կարելիութիւն: Այլ խօսքով՝ երբ ահաւորութիւնը կը մնայ ասպաւնէ՝ խօսիլը կը նկատուի կարելի, նուաճելի:

Թելադրական է, որ վերը բացայայտուած կառոյցը կը կրկնուի ճանաչողական կալուածին մէջ ալ: Ծանօթ տողի մը մէջ՝ հակողը կը գրէ. «Ոչ երեւեալ երբեք, եւ ոչ տեսականութիւն՝ առանց ըս ծագման լուսաւոր» (ԻԳ, ա), զոր հարկ է թարգմանել. «Ձեռ երեւիլ երբեք, եւ ոչ մէկ տեսականութիւն կայ առանց ըս ծագման լուսաւոր»: Տողը ուղղակիօրէն կ'երթայ ճանաչումի փրկին, հիմնուած նորէն աներեւելիին վրայ, որուն շնորհիւ կայ տեսականութիւն, այսինքն՝ տեսնելու կարելիութիւն: Եթէ կը տեսնենք, արեւկա կարելի է միայն անտեսանելի ծագման լոյսով: Ուստի՝ ճանաչումի հոլովոյթին մէջ՝ անտեսանելին ուրիշ քան չէ եթէ ոչ «մտաց դիտում» (ԽԶ, բ), որ Գ. Տրապիզոնի կը թարգմանէ մտատեսութիւն: Միտքը տեսնելու համար պէտք ունի դիտումի, դիտակէտի, որ նարեկացիի համար աներեւելիի ծագման լոյսն է, կամ ծագումը լուսաւոր (տողը նորէն չքնդ նրբաբանութիւն մըն է):

(Ճանաչողական ճամբուն վրայ բացուող այս աներեւելին, հաւասար ահաւորութեան, նման է անշուշտ Նոր-Պղատոնականութեան եւ Պղատոնի իտլային: Ինչ որ տակաւն ստորագծելի կը մնայ եւ չահեկան, ան ալ չեղումն է Պղատոնի գերագոյն իտէայի աւանդական ըմբռնումէն: Նարեկացիի տողին մէջ՝ ահաւորութիւնը կամ քացարձակը «գաղափար» չէ, ո'չ ալ պղոտիեան Մէկին նման «հիւպոստատիս» մը¹³⁷, որ այս կամ այն չափով ըլլար ըմբռնելի: Էութեան անձ-

136. «Արդ, թէեւ Յոբի պէս գեռ չեմ կշտամբուած մարդերէն, բայց վերին հրամանիդ ամենատես աչքին առջեւ խիղճովս տազնապում, սոսկումով սասանած եմ. ու հիմա արտաբեկ հոգիով կը դիմեմ կենդանի եւ անասանելի յոյսիդ...» (ԼԵ, գ):

137. Տես PLOTIN, Sur les trois hypostases (ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΡΧΙΚΩΝ ΥΠΟΣΤΑΣΕΩΝ), Ennéades, V. 1.

նականացմամբ եւ աստուածականացմամբ՝ քրիստոնէութիւնը, գոնէ պաշտօնականը, կը հեռացնէ էութիւնը, զայն էակի մը վերածելով: Որուն գլխաւոր հետեւանքն է էութեան անճանաչելիութիւնը: Նարեկացիի մօտ՝ այս անճանաչելին է, որ կը հիմնէ ամէն ճանաչում, իր ծագման լոյսով):

ԼԵԶՈՒԻՆ ՄԷՋ

Այս հանգրուանին հասած՝ պէտք է տրտել տալ, որ խօսքի կարելիութեան յարտոնութիւնը առաջին քայլն է այն շարժումի շրջումին, որ պիտի իր ընդլայնումը գտնէ յարող գլուխին մէջ: Այստեղ՝ լեզուի յօդաւորեալ ու սահմանաւոր անդի ընդգծումէն վերջ խնդրոյ առարկայ է լեզուի կարելիութիւններուն եւ կարողութիւններուն քննութիւնը: Քննութիւնը կը մեկնի լեզուի այդ սահմանումէն եւ նրկարարութեանէն, հասնելու համար անոր գործարկումին:

Գրիմ եւ եղծանիմ կը գրէր Գրիգոր Նախորդ էջերուն մէջ: Գրելը եւ խօսիլը՝ իբրեւ լեզուական վերառումներ, կը պատկանին անշուշտումի տրամաբանութեան: Նոյն տողին այլապէս փոփոխակները այդ է որ կը թելադրեն. «... նաեւ եւ ի գլխին թուրանամ, սկսանիմ եւ ի հանդիստ ոչ ժամանեմ: Կարգիմ եւ դարձեալ տասանիմ... միշտ ուսանիմ եւ երբեք ի ճշմարտութիւն փիտութեան ոչ հասանեմ... չըրթամք ճշմարտեմ եւ ստեմ երկկամամբք... ի բարձրագոյն իմաստիցն ի վայր իջեալ՝ աս փնքն գտանիմ...»¹³⁸: Մնալ լեզուին մէջ կը նշանակէ սկսիլ ու տեղ մը չհասնիլ, չըթնելով ճշմարտելու մարմնով ստել, ինչալ իմաստներու եւ իմաստութեան գաղաթէն մարմնի փնքնութեան, աւելի ճիշտ՝ մարմնի առանձին եւ ինքնարաւ խորութեան, որ ինքնին նոյնքան վտանգաւոր եւ աղիտալի է որքան սահմանադրացումը: Ասոր համար՝ արանց մասնաւորապէս խնդրոյ արարկայ դարձնելու լեզուին անհրաժեշտութիւնը, հակողը կը ձեռնարկէ լեզուի գործարկումին, անոր վերարկման միջոցներու խնդրականացումին:

Ի՞նչ է ի վերջոյ սահմանաւոր լեզուն: Ի՞նչ են անոր կարելիութիւնները, որողայթները, վտանգները՝ արեւախօսութեան դիմեցումին մէջ դէպի Աստուած: Ահա՛ւստիկ հարցումներ՝ որ կը դրուին ներյայտօրէն գրութեան մէջ, որ հակողը կը գտնէ, երբ կ'անդարդառնայ, կը նայի խօսքին: Եւ գեղար ցէ գուշակել, թէ հոս կը սկսի լեզուի

138. «Կը գրելիմ եւ իսկոյն կ'եղծուիմ. կը նաեւ տւ գիծին վրայ կը թուրանմ. կը սկսիմ ու վերջին չեմ հասնիր. կը հաստատեմ ու նորէն կը սասանեմ... միշտ կ'ուսանիմ եւ երբեք քիտութեան ճշմարտութեան վերահասու չեմ ըլլար... չըթնելով կը ճշմարտեմ ու երկկամունքով կը ստեմ... բարձրագոյն իմաստութեանէն վար իջնելով, կը լինիմ ինչ որ էի առաջ...» (ՀԱ, բ):

կարողութեան քննարկումը, նոյնիսկ անոր դէմ ամբաստանումը: Այսպէս է որ ճիշտ աշխատողներին մէջ, ուր հակողը կը վստայ Աստուծոյ ատեանին մասին, որ կը նկատէր «ի սահմանէ բանի փախուցիլի», կը շարունակէ. «մանաւանդ զի ոչ գոյ պատասխանի, ըստ առակողին, յաւուր պատերազմի, եւ ոչ բանիւ իրաւանալի, եւ ոչ վերարկուաւ պատասխարելի, եւ ոչ դիմակօք կեղծաւորելի, ոչ առերես բանիւ մատչելի, եւ ոչ կերպարանօք երբեք խաբելի, ոչ յօդուածովք բանից ստելի, ոչ արագմամբ ոտից փախուցիլի... ոչ բերանով ընդ հող հաստելի, ոչ ի խորս երկրի տօղելի: Բանդի մերկ են քեզ ծածկեալքն, եւ հրապարակեալ են աներեւոյթքն»¹³⁹: Սարսափին մէջ, աստուածային ահաւորութեան առջեւ ոչինչ կը մնայ կանգուն: Կը նմանի պատերազմի ժամանակ պատասխանատու փնտռելուն, պատասխանատուութեան կոչին, երբ ո՛չ ենթակայ կայ, ո՛չ դիրք, որոնք ըլլային հաստատուն: Ոչինչ՝ որ ըլլար պատասխարող: Սարսափին դեռ չկայ եւ լեզուն չի կրնար զայն դարձնել իրաւանալի, զայն վաւերացնել:

Եւ հոս է որ կը ակսի լեզուի քննադատութիւնը, իբրեւ սուտ, «ստալոյ» տարր (ՈՒ, Գ), բան մը որ կը ծածկէ (վերարկու), որ է դիմակ, կեղծումի ու գեղծումի միջոց, կերպարանք խաբէութեան, պատրանքի ստեղծիչ: Հոս, հաստուածին մէջ՝ բոլոր պատկերները կը յղուին էութեան ու երեւոյթի երկփեղկումին, վամ աւելի ճիշտ լեզուի բաժանումին էութեան: Անիկա փոխանակ էութիւնը բացայայտելու, ի բաց բերելու, կը քողարկէ զայն, կը զնէ զայն փականքի տակ: Հետեւաբար՝ լեզուն կ'իյնայ աներեւոյթի (երես, վերապարան, վերարկու), տեսանելիի, նիւթականի (ՈՒ, Բ) ու դիմակի կալուածին մէջ: Ասիկէ կը բխի սուտին, նմանին վտանգը:

Բացարձակը տիպ է առանց տիպի, կամ աննմանելի տիպ, պատկեր առանց պատկերի, անամփոփելի առաւելութիւն բացարձակութեան (ԺԶ, ա): Բայց ան կը թափանցէ բոլոր ծածկեալ բաները, աներեւոյթները կը դարձնէ երեւելի, ինչ որ կը նշանակէ, թէ առանց անոր անսահմանութեան իրերը չունին երեւելիութիւն եւ աչքը տեսանալութիւն: Երբ հակողը կը խօսի «տեսողը դադարեացի» մասին, անշուշտ այդ դարձումներին մէջ կը բանեցնէ էութեան ներթափանցումը էականներէ: Աստուծոյ ամենատեսութիւնը, խորքին մէջ՝ էութեան

139. «Մանաւանդ որ, ըստ Առակողին, ահաւոր դատաստանին օրը ոչ ինքզինքը պաշտպանելու ժամանակ կայ, ոչ ալ խօսքով կարելի է արդարանալ, ոչ վերարկուի տակ պահուելու, ոչ դիմակներով մօտենալ, ոչ ձեռակերպութիւններով խաբել, ոչ յարմարեցում խօսքերով հերքել, ոչ արագոտն փախուստով խոյս տալ... ոչ բերանը հողին հաստատել, եւ ոչ երկրի ծոցը թաքչիլ, վանդի ծածկուածները մերկ են Գու առջեւ, ու աներեւոյթները հրապարակուած...» (Դ, ա):

թեան բացուածքն է ամէնուրեք, անոր տարածումը՝ որ կը ստեղծէ վայր ու միջոց: Ասոր համար է որ թերեւս Աստուած միայն ամուսն է ահաւորութեան, էութեան մէկ փորձառութեամբ: Անսահմանը լեզուին ազդեցումները եւ յօդումները կը յորդեցնէ ամէն կողմէ, կը վերադառնան անոր ցանցերէն դուրս, իմաստի փոքր վամ մեծ հոծութիւններէն, ըլլալով այդ բոլորէն վեր ի վեր: Լեզուաբանական բառապաշարով մը՝ կարելի է ըսել որ Աստուած նշանաւորաւ մըն է, որուն առարկան, յղակը անհուն է եւ հետեւաբար՝ իմաստը անսահման: Լեզուին մէջ՝ անիկա ի յայտ կը քերէ բոլոր կարելի նախադասութիւններուն անդամելի դատարկութիւնը: Կը հետեւի այն, որ խօսողը իր բերնին մէջ կը կրէ ստալոյ լեզուն եւ բերանը վը դառնայ «լցեալ նանրութեամբ» (Ե, Բ): Ժշտեմը, եթէ տակաւին անհրաժեշտ է. լեզուին ստալոյթիւնը՝ չի բխի սուտ ու չնչին լրաններէն, խօսքերէն, այսինքն՝ անով տրուող բովանդակութեան: Անիկա ստալոյթ է ըստ էութեան, եւ ոչ ըստ պարագայի:

Հակողը այսպէս զիտէ, տեւէ դրողէ աւելի դիտէ, որ լեզուն, հեռացած էութենէն, անջատ, ինքնաբաւ, չի բռնէր զայն, թէ անոր նանրութիւնը զինք ընդմիջող կը բաժնէ լիութենէն. թէ լեզուն աւելի ծարաւն ու առկէ վեցունին՝ քան լեզուն ընծան: Անիկա հաստատելէ վերջ, ասով իսկ հանդերձ, Նարեկի դրողը արտի ձգտի լեզուն էութեան հանդէպ թաց պահել, զայն անդադար լծորդել Ուրիշութեան, բառերը դարձնել այդ դրողութեան,

Լեզուն Աստուծոյ հետ երկաթխօսութեան վայրն է: Բայց նաեւ անոր քողարկումին տեղը: Ընծայ է, «զԱստուած տեսանել եւ զմնացականացն իմաստասիրել» (ՈՒ, Բ): Հակողը ինքն իրեն ուղղելով խօսքը՝ կ'ըսէ. «Բանականութեան յարգանքը կրկին ճոխացար, զի դրողթանակ բարեմամբութեանն որ աս քեզ եղեն, անարգել լեզուով խօսեցիք»¹⁴⁰: Իբրեւ մարդս ճոխացնող եւ անոր մեծութիւնը թելադրող աղբակ՝ բանականութիւնը եւ լեզուն, նոյն ատեն, դրական են: Ուստի կարելի է ըսել, որ վերեւ աստուածային ճոխացում՝ լեզուն ժխտական գործօն մը չէ: Սակայն՝ միւս կողմէ ստալոյթ է եւ «ունայնարան» (ՄԶ, Բ): Այսինքն՝ երկդիմի է, երկարժէք, երկբանաւ:

Լեզուին այս երկդիմութիւնը չի բացատրուիր, ըստ իս, վարանքով: Տարակոյսով մը՝ որ ըլլար Նարեկացիի մտքին մէջ: Հակասական. թերեւս, այն չափով, որով հակասութիւնը կը պատկանի մարդու մարմնաւոր կազմութեան: Սակայն՝ երկդիմութիւնը չափազանց դասական կեցուածք մըն է լեզուին հանդէպ, որուն կարելի է հանդի-

140. «Բանականութեան պատիւով կրկնապէս ճոխացար, որպէսզի քեզի շնորհուած գերազանցութիւնը համարձակ լեզուով խօսիս» (ՈՒ, ա):

պիլ Պղատունի Տրամախոսություններում լայնորեն: Ինչ որ առերևի կարելի է՝ այն ալ լեզուի էություն մէկ ներմուծումն է, ըսինք՝ մտա-տեսական սահմանումը անոր գործարկումին:

Աստուածային — իրերեւ ընծայ մարդուն ու ճոխացում — եւ նոյն ատեն ստալոյ, լեզուն երկուքն է միասին, որովհետեւ իր նիւթեղի-նութենէն անդին կարելի կը դարձնէ ամէն երկրեղկում, կրկնակիա-ցում ընդհանրապէս: Խորքին մէջ՝ յօդումը, սահմանաւորումը, չաղ-կապումը, կամ «ընդ թիւ արկանելը» (ՄԲ, Բ), լեզուի չտիրապետ-ուած գործարկումին վերներեւութներն են. երկրեղկումի ընդհանուր աշխատանքի մը շարունակումը կամ արդիւնքը: Ամէն յօդ՝ յղուող ու վաղուող ուրիշ յօդի, ուրիշ յօդերու եւ ի վերջոյ յօդերու հա-մաստեղութեան, կը բանայ կրկնակիացման ծիրը, այսինքն բաղմա-ցումը: Հասկնալի է, թէ ինչո՞ւ կրկնումին տիրակալումը նարեկին գլխաւոր զարանակն է: Այդ ալ ենթարկելով ի հարկէ Գերիմաստին: Այս մասին՝ ասելի ուշ: Լեզուն կը կրկնէ ինչ որ է. չի նկարեր, բայց երբ կը կոչէ, կ'ըսէ ինչ որ էր իրմէ առաջ, վասնզի իրերը են մարդուն առջեւ, անկէ առաջ, ըստ ատեղծապաշտ աստուածաբանութեան եւ փիլիսոփայութիւններուն: Մեղի համար՝ լեզուի այս եղբէն — եղբե-րու եղբէն — մեկնելով է որ լեզուն իր վարդին կը սահմանուի յաճախ իրերեւ նիւթեղէնի եւ աննիւթեղէնի, նշանակեալի եւ նշանի համա-դրութիւն: Այլ խօսքով՝ եղածը լեզուի ինքնամեկնաբանութիւն մըն է, զոր ի հարկէ մարդին են որ կը վատարեն ու կը մտածեն իրերեւ ալ:

Այնքան ատեն որ լեզուն կը մնայ Աստուծոյ հովանաւորութեան տակ, անոր հետ միութեան վայր մը իրերեւ, կը խաղայ դրական պաշ-տօն: Ինչպէս վերը տեսանք՝ աստուածային ընծան պէտք է անարգել լեզուով խօսիլ, վասնզի կը կրէ իր վրայ ընծայողին հովանաւորու-թիւնը կամ հովանին: Այս պարագային՝ վարելի է «զգիրկողին անուն պսակեմ» (Հ, ա), այսինքն՝ գովաբանել: Այլապէս գովաբանութեան ծէսը պիտի բոլորովին անվաւեր դառնար: Իր այս եղբին մէջ՝ լեզուն է՝ նոյնիսկ Աստուծոյ բացումը մարդուն, վայրը ուր ան կը խօսի, մարդաբնութիւնը ընդմէջէն՝ ապա Քրիստոսի, Բանին մարդեղութեամբ մասնաւորուող:

Բայց միւս կողմէ՝ լեզուն բերնիս մէջ, մարդկային նիւթակա-նութեան մէջ, սկիզբն է սուտին ու կեղծիքին. «Եւ արդ ես երկրածինս մարդ՝ կենցաղականաւ անկայուն դոյլի գրառեալ... որ ամենայնիւ ստեմ, եւ ոչ իւրեք ճշմարտեմ»¹⁴¹: Պատահական չէ, որ դրութիւնը գրեթէ ընդգծէ «երկրածինը» իրերեւ անկայուն գոյերով, բաներով,

141. «Ու հիմա, ես երկրածին մարդա, որ կենցաղական անկայուն բաներով գրա-նուած եմ... որ շարունակ կը ստեմ եւ բնաւ ճշմարիտը չեմ խօսիր» (Ե, ա):

դոյներով ու տեսանելիով գրառած մարդ, խրած երկրեղկումի աշխա-տանքին մէջ, շրթներով ճշմարտող եւ քրիկամներով ստող. «չըր-թամբք ճշմարտեմ, եւ ստեմ երկրամամբք: Այնպէս մատակարարեմ, եւ ահեակ կողմամբս աւերեմ... սուտ ձեւանամ եւ իրօք խոտորիմ, կեղծաւորիմ արդար եւ արդեամբք ամբարշտեմ: Դատիմ ի պարս հե-ղոց եւ ընդ այսս կաքաւեմ: Ի մարդկանէ գովիմ եւ ի տեսողէ պար-սաւիմ...»¹⁴²: Մարդկային գոյութիւնը պատկերացում է հոս փրբեւ երկրեղկումի մէջ կալք մը, ինչպէս նախապէս տրուած հատուածի մը մէջ մարդկային մարմինը կը տարադուէր իրերեւ հակադիր ուժերու եւ տարբեր ուժի հաւասարակշռութիւն: Նշանակալիցը այն է որ երկրեղկումի այս աշխատանքը Մատեանին մէջ կը գրուի. տողը կ'ըսէ. «գրիմ եւ իսկոյն եղծանիմ» այսինքն՝ կը գրուիմ եւ իսկոյն կը ջնջուիմ: Ըսելը, երկրեղկումը գրելը թերեւս շարունակել է գրելին մէջ անոր աշխատանքը գիրով, երկգրովի, բայց նաեւ ըստ երեւոյ-թիւն՝ կամ ըստ հակողի ցանկութեան, ջնջել զայն: Նախկը չի ձգար՝ մարդուն հակասական աշխարհն ու ներաշխարհը քաջայայտելու մի-տայն, ինչպէս կ'ուզէ անոր տրուած մէկ մեկնաբանութիւնը, այլ բա-ցայայտումով, խօսքը «խարանի» (Ջ, ա) կամ քարի սկերածելով¹⁴³ ջնջել սուտի կարելիութիւնը: Հետեւաբար՝ խօսքը թէ՛ միջոցն է մա-քրութիւն, թէ՛ ալ նպատակը, այսինքն՝ անիկա համատարած այն տարրն է, որ պէտք է ջնջէ երկրեղկումը, միանայ Աստուծոյ, զիս միացնէ Բացարձակին:

Յամենայն դէպս, եթէ լեզուն անհրաժեշտ, անխուսափելի տարր է, անհրաժեշտի, հարկ է անոր վրայ որոշ աշարջութիւն հաստա-տել, անոր յատուկ «անսահմանում»ի աշխատանքի վրայ հակողու-թիւն ու հակակշիռ գնել. անսահմանումի աշխատանք՝ որ կը բանայ երկրեղկումի, կրկնակիացումի եւ քաղմացումի աշխարհը: Բաղմա-ցումի սկզբունքը լեզուին, նման մեղքերու քաղմացումին: Գլխապը-տոյտ տուող մեղքերուն աճումի թիւը, անոնց «աճելիութիւնը» (Ջ, գ) գրեթէ անհասկնալի է, եթէ մոռնանք քաղմացման կամ բաղմութեան երկու ձեւերը, որ հակողը իրարու կը հակադրէ: Մէկը աւազի կոյտն է, «մանունն ի յափունա ջրոյն համահաւաքեալքն» (անդ), այսինքն՝ տարբերը, ատարկաներն ու իրերը թափուած ծովեղբրին, որոնց բաղմութիւնը խորքին մէջ աճում չի ճանչնար ինքն իր մէջ, եւ ու-

142. «... շրթներով կը ճշմարտեմ ու երկրամունքով կը ստեմ. ախիս կը մատա-կարարեմ, ձախովս կ'աւերեմ... սուտ կը ձեւանամ եւ փրօք կը խոտորիմ, ինքզինքս արդար կը կեղծեմ, բայց գործով կ'ամբարշտիմ, հեղբուն պա-րերուն մէջ կը դասուիմ եւ այսերուն հետ կը քալեմ. մարդեղէն կը գովուիմ, տեսողէդ կը պարտաւորեմ...» (ՀԱ, Բ):

143. «Վիժօք ձգելոց արձանաց բանից... անողորմաբար զքեզ քարկոծել»: Այսինքն. «խօսքի քարերով անողորմաբար քարկոծել քեզ...» (Թ, գ):

լեմն՝ կը մնայ «սահմանափակ»։ Իսկ միւսը կը վերաբերի աճելու-
թիւն ունեցող բաներուն, այսինքն՝ մեր դորձերն ու արարքները,
մեղքերը, «անթիւք, զորս անհնար է առնուլ ի միտ» կամ «ընդ թիւս
չափուց կշռութեան»¹⁴⁴։ Այս պարագային՝ բազմացումը կ'արտադրէ
անթիւ, անչափ ու անկշիռ բաներ, որոնք թուարկելի չեն իշխու-
թեամբ, խօսքի կշիռով ու կշռոյթով։ Իսկ եթէ մեղքերը կամ արարք-
ները կը դանցեն թիւի ու խօսքի, յօդի սահմանները, կը հետեւի այն՝
թէ լեզուի բաղմացման եղանակը ջրափին հաւաքուած իրերուն, թե-
րեւս աղբերուն ու աւաղներուն նմանակը չէ։ Բայց որովհետեւ լեզուն
չափի ու կշիռի վայր է, որոշ իմաստով կը մասնակցի բաղմացումի
նման եղանակի։ Այլ խօսքով՝ լեզուն թէ՛ սահմանաւոր է, ինչպէս է
աւաղի կոյտ մը, թէ՛ ալ իր մէջ կը կրէ աճելութեան ոյժ մը։ Ե՛ւ յօդ,
ե՛ւ յօդաւորում, թէ՛ աղուցում, թէ՛ աճում։ Հետեւաբար լեզուն կը
ծածկէ բաղմացման երկու եղանակները, ճիշտ անոր համար որ նման
բաժանում մը կարելի կը դարձնէ, կը սահմանէ։

Լեզուին գործարկումին այս նշանակն է, որ Նարեկացի պիտի
ձգտի հակակշռի ինթարկել։ Գործարկումի եղանակ՝ որ կը կոչենք
ամսահմանումի ակզումն։ Անոր ազատ ու անաճարձակ գործադրումը
խակական ու թերեւս միակ վտանգն է, որուն առաջը պէտք է առ-
նել, պահպանելու համար իմաստներուն իմաստի միութիւնը։ Հըս-
կողը սրարտաւորուած է ընդունելու լեզուն, իբրեւ խաղաղութեան հա-
մար անոր գործարկումին։ Որով՝ կրաւորական «գրիմ եւ խակոյն նշ-
ծանիմ»ը կը դառնայ «գրեմ եւ բնաւ եղծանեմ»։ Իսկ նկատի առած՝
որ լեզուի «առարկան» անհուն եւ անսահման է, կը յայտնուի պար-
տադրանքը՝ ստեղծելու սահման մը անսահման։ Պրկնակիացումի կա-
րելիութիւնը, լեզուի անսահմանումի գործարկումը ի գործ կը դրուի
անսահմանին ի նպատակ։ Մէկ խօսքով՝ անհրաժեշտ է անսահմանումը
դեկավարել ու մտցնել բոլորովին այլ համակարգի մէջ։ Տիրել լեզ-
ուին։ Փոխանակ լեզուի այդ տուեալ անհունացումի ակզումնքը հեր-
քելու, Նարեկացի կը տառնանք զայն ամբողջովին, կ'ընդունի զայն
բոլորովին, տիրելու, իրիւրելու համար անոր, ղեկով զայն դերագոյն
իմաստի մը ստանի։ Ահաւասիկ՝ հիմնական շրջումը։

144. Ահա մեկնաբանուած մասը. «Վասնզի ջրափին վրայ համահաւաքուածները
թէեւ բաղմաթիւ են շատ, բայց անոնք զուրկ են ծնելութեան եւ աճումի յատ-
կութենէն. իսկ իմ յանցանքներս ու մեղքերս անբաժանելի ըլլալու չափ անթիւ
են» (Զ, Գ)։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՇՐՋՈՒՄԸ

Նարեկացիի գրութեան հոլովոյթի երկայնքին՝ ընթերցումը այժմ
պիտի բացառապէս շրջման փուլը։ Ինչպէս թելադրուեցաւ արդէն նա-
խորդ գլուխի աւարտին, շրջումը կը կախնայ լեզուի անսահմանումի
ակզումնքի տիրապետման ու դեկավարումին մէջ, ի սպաս վերին ու
դերագոյն իմաստի մը։ Ինչ որ իմաստ կը կոչենք, դերագոյն իմաստ,
ի հարկէ իմաստի հիմնաւորման ակզումնքն է, իմաստներուն հիմ ու
հենք ծառայող անսահմանը՝ որուն անունն է Աստուած։

Շրջումի այս փուլը էական է Նարեկացիի գրութեան տնտեսու-
թեան մէջ եւ անոր բացառապատումը, ըստ իս, հասկնալի կը դարձնէ
հակասական կոչուած տարրերու միացոյցութիւնը Մատենանի մէջ։
Այդ շրջումին շնորհիւ՝ ամբողջ մարդկային սահմանաւորումը, յօդ-
ուածն ու սահմանը քանին՝ կ'ենթարկուին դրականացման։ Ասոր
դիւսաւոր արդիւնքն է անշուշտ լեզուին ու բանին վերաբեւորումը,
տեսակ մը նորոգ վաւերապահացումը։

Ինչպէս պիտի տեսնուի յաջորդ էջերուն մէջ՝ շրջումը ի յայտ
կը բերէ կրկնումին այլադան գործարկումները, ինչ որ անխուսա-
փելի կարելի է նկատել, առուած ըլլալով՝ որ շրջումի արարքը ինք-
նին կը վերաբերի նոյն կառոյցի մէկ ուրիշ այլափոխումին։ Փաստօ-
րէն շրջուողը կը մնայ, թէեւ տարբեր տրամաբանութեան մը մէջ։

Իսկ ի՞նչ բան կարելի կը դարձնէ շրջումը, եթէ ոչ արկիմի,
նոյնիսկ անորոշելի տարրերու ներկայութիւնը գրութեան մէջ։ Տե-
սանք անոնցմէ դիտարկել լեզուն։ Շրջումը հնարաւոր է ճիշտ անոր
համար որ լեզուն երկդիմի է, ուստի՝ ներառելի։ Միարժէք տարր
մը, այն ալ ժխտականօրէն որոշադրուած, կը դառնայ շրջելի միայն
այն ատեն, երբ մտածումը անոր մէջ կը յայտնաբերէ երկրորդ ու
վերին գէմը մը, ուրիշ ու տարբեր արժէք մը։ Կը յայտնաբերէ անոր
մէջ կամ կը վերադրէ անոր։

Վերջապէս շրջումին արդիւնքը կամ զայն դեկավարող «միտումը»,
ըսենք հեռանկարը, հորիզոնը, ստեղծաբանութիւն մը հիմնել է ան-
շուշտ։ Այս իմաստով՝ շրջումը թերեւս գրողական ընդհանուր ե-
րեւոյթ մըն է։ Սիւնէ «ստեղծաբան» կը շրջէ լեզուն որոշ չափով՝
հիմնաւորելու համար գործը. խնդրականացում տուեալին՝ յանուն
երկրորդ լեզուի մը համար, զոր բանաստեղծները կրնան «վաւերա-

կան» կոչել: Քիչ անգամ շրջումը վր ձգտի զուտ սպառումի, մոխրացումի: Շրջումը պահպանումի տնտեսություն մը մէջ կը բանի եւ հաղուադէպօրէն միայն մտնումի:

ԵՂԱՆԱԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Անաստման տահմանի արտադրութեան՝ հսկողը կը ձեռնարկէ լեզուի անաստմանումի տեղընդի գործարկումով: Նախորդ գլուխի աւարտին՝ կարգադրելու վեցերորդ Բանի երկրորդ հատուածը, ուր Նաւերկացի կը խօսէր բարձրագոյն երկու տեսակներու մասին, երկու եղանակներու, զորս լեզուն կը ծածկէ. կամ՝ որոնք Երկուքն ալ կը բանին լեզուին մէջ:

Այսպէս՝ առարկաներու եւ իրերու պատկերը ծովափին, որ կը յղուի մեր շուրջը թափուած բաներուն, ամբողջ արտադրութեան ու մեծած բաներուն, յաճախ ամբողջ գոյութիւնը լեցնող, այդ պատկերը կը կապուի ջրային տարրին¹⁴⁵: Ան կը նախապատրաստէ նաւաբեկումի համալուար, բազմիցս թարգմանուած, բայց դժբախտաբար քիչ քննուած «նկարագրութիւն»ը: Հասկնալի է թէ ինչո՞ւ կը չակերտենք. սխառտի այդ այլաբանութիւնը, որ կը գրուի նկարագրութեան մը կերպին տակ, շատ անգամ կը ներկայացուի իբրեւ փոթորիկի դաստիարակ տեսարան մը, յար եւ նման ասանդական դիւցազներգութիւններու գրեթէ պարտադիր հասարակ տեղիքին, toposին: Եւ ամէն ընթերցողի ծանօթ է այդ կտորներուն մեծատարած հոչակը: Անոնց անկեալ կրկնակներն ան թիւ. եւ թիւ. սխառտու օրհրաններու նոյնանուն տեսիլները: Ի յառաջագունէ պէտք է ըսել, որ նաւաբեկումի Նաւերկեան տարբերակը, որքան ալ թատերականացուած է, աւերի բնօրինակին, դիւցազներգականին մէկ շրջումը նմանողութիւնն է, կարծէք գրողը ըսէր ընթերցողներուն. «նաւաբեկումի տեսարան կ'ուզէք. ահա ձեզի այդ պատկերը. նայեցէ՛ք, տեսէք զուր ձեզ ա՜նոր մէջ»: Հասարակ տեղիքը ներթափանցած է ուրեմն այնպիսի ողբերգականացման՝ որ դարձած է անճանաչելի:

Նաւաբեկումը կը գրուի ին. Բանի երկրորդ հատուածին մէջ: Սակայն՝ ըստ իր ատկութեան — սխառտի անգամը գրութեանական շատ որոշ աշխատանք մըն է — Նաւերկացի արագ կարճումով մը կ'ըսէ իր ծրագիրը, ընկերը եւ չեղտը կը դնէ եղանակի փոփոխութեան մը վր-

145. «... մըրկաց ծովու ծովացայ. ոչ այնքան տարսեցի եւ պատկառեցի ի սաստկութենէ քամը հրամանի, որքան ալիք ծովուն յեղեցացն», Գուշակեանի թարգմանութեամբ. «ալիքի ծովուն պէս ծփուեցայ, ու Գուշակեանի սաստկութենէն չարտեցայ եւ չքաշուեցայ այնքան, որքան ծովուն ալիքները՝ եղբերներէն» (Զ, Բ):

լայ. «Բայց քանզի ի վերայ այսքանեաց գերութեանց ամենաթշուառ վտանգաւորի մի զմիով ել եւ Ելս առնելոյ զոր կերպարանս անցիցն ի մասնէ վերաճատեալք նախագրեցին. ուստի եւ փոխեալ գեղանակ բանիս՝ այլ ոչ գեղկութիւն աղէտիս»¹⁴⁶: Անհատկնալի գաղտնիք կը մնայ մեզի մեկնաբաններու լուսթիւնը՝ այս բանին եղանակը փոխելու հաստատումի մասին: Ի՞նչ է այս փոփոխութիւնը, որ կը վերաբերի եղանակին, թայց ո՛չ աղէտի եղկութեան: Ինչո՞ւ համար յանկարծ եղանակ փոխելու տրամադրութիւն կամ անհրաժեշտութիւն: Ի՞նչպէս է որ կը միջամտէ այս փոփոխութիւնը, թէ ի հարկէ փոփոխութիւն մը կայ: Ըստ երեւոյթին հսկողը կը պահէ աղէտին եղկութիւնը, կը մնայ աղէտին մէջ, որ ո՛չ միայն մեղքն է, ոչ ալ միայն սուղատանքը, ինչպէս կը փորձին մեր թարգմանիչները: Աղէտ թաուր կը կարգացուի ուրիշ զուգակցութեան մը մէջ. «աւարդ աղէտիս, վիշտ վտանգիս...» (ԻԱ, Բ), ուր աւարդումը կրկին անգամ կը յղուի վտանգի մէջ գըտնուելու մը: Մեզի համար՝ աղէտը այն գոյութեանական վիճակն է, որ կը մղէ հսկողը ողբալու եւ որ անշուշտ կրնայ միայն նոյնը մնալ՝ այնքան աստիճան որ կ'ապրի: Ողբերգութիւնը անհուն չարութեանակումն է աղէտին, անփոփոխ, հաւասար, միակերպ, եւ անժամանակ: Բայց ի՞նչ է նորէն անհատի փոփոխութիւնը:

Նախ՝ հարկ է յիշել, որ ԻԲ. Բանը տակաւին կը շարունակէ նախորդ գլուխներու ընթացքը: Անոր մուտքին հսկողը կը գրէ. «Գարծեալ այլաբանեցից ի նոյն շարունակ բարդեալ գիշտամբանացս հղանակ դարձեալ անձինս, ածեալ մատուցեալ կրկին վացուցեալ նոյնի պատկերաւ ի նոյն պայմանի...»¹⁴⁷: Այս ԻԲ. Բանը ունի յանգաւորեալ հատուած մը, երկրորդ հատուածը: Անկէ առաջ՝ ԺԵ. գլուխի առաջին հատուածը ունի եւս յանգաւորեալ կառույց: Արդ՝ քաներկրորդ գլուխը կը թուի շարունակել նախկինը կշտամբանքներուն, մինչ ին. Բանի մէջ փոփոխութիւն մը կը նշուի: Սակայն թէ փոփոխութիւն մը գոյութիւն ունի, ան ալ կը յատկանշէ ոչ միայն այդ գլուխը, այլեւ յաջորդ ԺԶ. Եւ ԻԶ. Բաները, օրհանգստի իրարու միացած, ճիշտ այնպէս ինչպէս նախկինի փոփոխութիւնը կը հակադրուի «վերաճառեալք»ին, նախապէս գրուած էջերուն, ասոնց մասնաւորութեան, մասնակիութեան: Նախորդ էջերուն մէջ հսկողը կը պահէ եղանակը «նովին պատկերաւ ի նոյն պայմանի», այսինքն՝ կը պահէ

146. «Բայց որովհետեւ ամենաթշուառ արկածեալիս իրար գերազանցող այնքան գերութիւններուն ձեւն ու կերպը մասամբ միայն նկարագրեցին վերի ողբերը, պիտի փոխեմ խօսքիս եղանակը, բայց ոչ աղէտիս աւարդը» (ԻԵ, ա):

147. «Պիտի նորէն այլաբանեմ, միեւնոյն կերպով միշտ կրկնելով դարձուած անձիս ուղղութեամբ կշտամբանքներու շարքը, նոյն պատկերով եւ նոյն ձեւով...» (ԻԲ, ա):

պատկերն ու ձեւը: Արդեօք խոստացուած փոփոխութիւնը կը վերաբերի ճիշտ ա՞յս պատկերին ու պայմանին: Բայց ի՞նչ իմաստով: Ամբողջ ԻՆ. գլուխի ընթացքը, բայց նաեւ պայման յղացքին մուտքը կը հաստատեն հարցումին տրուելիք գերական պատասխանն մը:

Փոփոխութիւնը կը գրուի, կը կիրառուի անմիջապէս երկրորդ հատուածին մէջ ընդլայնուող նաւարկումի աղբյուրներով, որոնք կը հետեւի երրորդ եւ չորրորդ հատուածներու կշռութեամբ եւ մասնակիօրէն յանդաւոր գրութիւնը¹⁴⁸: Յաջորդ ԻԶ. Բանը կը շարունակէ ընդլայնումի եղանակը, պղտիկ յաւելումով մը. կը տարադէ յանդաւորումի ընդհանուր ակզբունքը:

Թէ՛ այլաբանութիւնը, թէ՛ յանդաւորումը անշուշտ հետաքրքրական նորութիւններ են հոս, բայց առաջիմ կարեւորը փոփոխութեան ըստիւմ է եւ ըստեւէն վերջ գործադրուելը: Գրութիւնը կ'ընդգծէ ու կը բերէ իր կանոնը: Մեզի համար այս եւ բաղմամբիւ ուրիշ ընդգծումներ «հետորական» ձեւեր չեն, ինչպէս աստուք կը հասկնային անհնդական քննադատութեան կողմէ: Գրութեան մէջ տրուած կանոնը, լրացած ու նշանադրուած, կատարուած, անպայման կը համապատասխանէ Մատնանի ներքին տնտեսութեան, զայն ըմբռնող հարցադրութեան: Նաւարկումի այլաբանութիւնը, ըսինքն արդէն, ինքնին նորութիւն մըն է, մասնաւոր ուր ուղղակի յղում կարելի է սեպել զայն Զ. Բանին եւ Աստուածաշնչեան այլ օրինակներու (կամ Գալիլիոյ ծովուն փոթորիկին): Սակայն անոր մուտքը, իբրեւ եղանակ փոխելու ձեւ, կը մնայ գրութեանական ծրագրի մը ենթակայ, հետեւաբար՝ ընթերցելի:

Առնենք նաւարկումին հատուածը:

Սկիզբէն նաւարկումը կ'այլաբանէ մարմնի նաւակին բեկումը: Գրուած է. «Այն զի ծով է ինձ ծփանաց կենցաղոյս բերմունք յոյժ նմանագոյն. յորում կոհարթօք քաղմօք անթիւ դիմեցմանց տատանեալ հողիս ի յայսմ աշխարհի մարմնոյս շինուածով իբր ի նաւակի»¹⁴⁹: Անդամ մը որ նաւակն ու մարմնին շէնքը նոյնացած են, կը մնայ դէպքը. կը յայտնուի «բարբեր հողմը», որ կը քանդէ նաւն ու անոր նախկին պատահական հանգիստը: Ծովուն վրայ կը ծփան, փոթորիկէն վերջ, նաւուն բեկորները. «Նշմարք սակաւ մնացուածոցն՝ ի

148. Ահա հատուած մը, երկու տարբեր լայնքով. «Արդ իցէ՞ թէ յաւելից հայել զքաղմախորտակի տապանակ մարմնոյս իմոյ նորոգեալ: Իցէ՞ արդեօք տնտանել զփշրեալս նաւ ողբոյս հոգեոյս ողջացեալ...: Եթէ հասցէ՞ տնտանել զտաղմապեալս մշտապատոյց յեղանակս դարնան մօտ: Եթէ տեսի՞ց զցօղ անձրեւոյն կանաչացուցանողն հողոց արօտ» (ԻՆ, Գ):

149. «Ծովն է ամէնէն անելի նման իմ կեանքիս ծփանքներուն. անթիւ կոհակներու յարձակումներէն հողիս կը տատանի այս աշխարհին վրայ, մարմնիս շինուածքով, ինչպէս նաւակի մը մէջ...» (ԻՆ, Բ):

ծայրից ծփմանց աղբիւր. ծովուն, իբր խորխորեալ բանաւոր»¹⁵⁰, զոր կ'ողբայ նաւուղիդը, ձեռն ի ծնօտին: Այլաբանութեան մէջ, հակողը կը փորձէ պահել զողբահեռ նաւու մասերու քանդումին եւ մարմնի քանդումին, քերթմաստ բառերու կամ փոխաբերութեանց միջոցով. թիւրը կը դառնան թեւոց, ողնափայտը կը յղուի ողնայարին, «կապարանք զիստին»՝ պարզապէս զիստերուն: Առանց նկատի առնելու «զողբ ամփոփման ծոցոյն»ը, նշենք «խելք շրթանցն եղբայց խախտեալ ոստեալ» (նաւուն խելքին եղբայրութունը խախտելով թռաւ): Նման վաբանումներ, ըսել կ'ուզեմ տարուբերումներ պատկերէն իմաստը, եւ այս երկուքին զուգահեռութիւնն են՝ որ հատուածը կը վերածննդ իսկական այլաբանութեան: Վերջ մէջբերուած տողերուն մէջ կը կարդանք «սակաւ» մնացորդները եւ «խորխորեալ բանաւոր»: Առաջինը կը թելադրէ «գոսկաւամասնեայ բանիցս յօղուած»ը, մինչ «բանաւոր»ը, ճիշտ անոր համար որ այլաբանութեան իմաստի նշանակածին կ'ենթայ, այսինքն՝ մարմնին, անկենդան «նշմարներ» կը դարձնէ կենդանի:

Այս բոլորէն վերջ կարելի է այլեւս չընդգծել այն միակ նախադասութիւնը որ կը փակէ փոթորիկի տեսարանը. «Արդասիք իրին յիշատակարան ողբոց ինձ նմանեցաւ» (ԻՆ, Բ) որ Գ. Եպս. Տրապիզոնի կը թարգմանէ. «Այս պատկերն ինձ յուշարձան մ'եղաւ ահա ողբերու»: Վ. Գիլդեան. «Որպէս արդիւնք այդ աներածութեան՝ մնաց ողբերիս յուշարձանն այս լոկ», իսկ Գուշակեան. «ու այս ամէնուն հետեւանքը՝ ողբերու այս յիշատակարանը եղաւ ինձի համար», բայց տողը կարելի է վերծանել սապէս. «Ասոր արդասիքը նմանեցաւ իմ այս ողբերու մատենախա» եւ կամ «Ասոր արդասիքը եղաւ ողբերու այս մատենան»: Ինչպէս գրութիւնը կ'ըսէ, նաւարկումը հողիկ նաւարկումն է, գրուած իբրեւ կոտորակումը մարմնի շինուածքին: Բայց արդեօք անիկա նոյն ատեն այլաբանութիւնը չէ՞ մարդուն՝ կորսուած բեղովի նաւուն մէջ:

Յատկանշական կը գտնենք նաւարկութեան փոխաբերութեան գործածութիւնը, այլ տեղ, գրելուն քով. «գրիմ եւ իսկոյն եղծանիմ, նաւեմ եւ ի գիծն թուրանամ, սկսանիմ եւ ի հանգիստն ոչ ժամանեմ» (ՀԱ, Բ): Հակադրական կառոյց ունեցող այս նախադասութիւններուն մէջ՝ գրել, նաւել, սկսել կը գտնուին նոյն բաներին շուրջ: Իսկ վերջին նախադասութեան մօտիկ է նաւարկումի մէկ յարակից մասնիկը. «Գրոյն կասկած արկածից ի միտ բերելով առ խտրոց փոքր միջոցին, որ ի մէջ հանդատեան եւ աշխատութեան, իբր այն թէ հա-

150. «Մնացած սակաւթիւ բեկորները, փոթորկուած ծովուն ծփանքներուն ծայրերուն վրայ, խորխորուած հակներու պէս, ողորմաբան թախծանքով կը հանեն» (ԱՅԳ):

սեալ իցեմ, ձմեռն յամառանի բքարեր հողմով ժամանեալ»¹⁵¹: Նորէն՝ նաւարկելը, տեղ մը հասնելու, հանգստեան հասնելու խնդիրը եւ ժամանումը, բայց չսպասուած ժամանումը փոթորիկին: Նաւարկութիւնը կը թելադրէ դիմացում մը դէպքի ապաւէնը, նաւահանգիստը, զոր կ'ընդմիջէ յանկարծական անկումը:

Պատահական է վերը գրուած «ի մէջ հանգստեան եւ աշխատութեան» դարձումը, որ առաջին ընթերցումով մը կը յղուի նաւարկումի այն պահուն՝ երբ նաւորդը կը կարծէ հասած ըլլալ հանգիստին: Բայց այս նաւարկումը կ'երթայ նաեւ գրեյուն «բարգմանութեան», որ ջնջել էր: Սկսելով մը՝ առանց ժամանումի: Միւս կողմէ նաւուն բեկորները ջուրերուն վրայ կը ծփան իբրեւ «խող-խողեալ բանաւորներ, լեզուի, իմաստի կտորներ:

Բոլոր այս ցրուած, գրութեան մէջ երկդիմի, եւ ըստ այնմ անորոշ տարրերը կարծէք ի վերջոյ կը սրտադրեն իրենք դիրքին եւ կը համադրուին «յիշատակարան ողբոց ինձ նմանեցաւ» նախադասութեամբ: Փաստօրէն փոթորիկին ու նաւաբեկումին արդասիքն է մատեանը: Իբրեւ բեկումը լեզուին, եւ ո՞վ գիտէ, նաեւ զանցումը անոր, ըստ արգասիք բառի դրական առումին: Գիրքը կը ծնի աղէտէ մը, մարմնի չէնքին կառուցուածքին յօդատումէն, որուն յիշատակը կը սրահուի, ճիշտ անոր, համար որ կը պատմուի: Նաւաբեկումը կ'ըսէ ինչ որ նախորդ էջերուն մէջ գրուած էր միայն «ի մասնէ»․ անիկա կ'առաւել ամբողջ գոյութիւնը, ամբողջ աղէտը, մէկ անգամ էն: Գրել ու եղծանել, արարել ու չգործել, սկսել ու չժամանել, նաեւ ու թուրանալ, չեղիլ գիծէն՝ այս բոլորը կը տարադրեն դրքին աշխատանքը, ընդմէջ հանգստեան եւ աշխատութեան, եւ կը բացայայտեն վախը՝ որ նաւորդ գրողը չի հասնիր ափ: Կեանքի ծովուն մէջ նաւարկող մարդը կը սրբաբար իր նախատակէն, հանդիստէն՝ որ Աստուած է ի հարկէ: Գիրքերուն մէջ նաւարկող հակողը նոյնպէս կը վրիպի գիծէն, որուն ծայրը Աստուած ըլլալու էր: Նաւաբեկումը այդ վրէպն է, որուն կը հետեւի տեսակ մը իմաստաստական:

Այսպէս է որ Նարեկացի կը նկարագրէ մարդուն անկումը, անոր աղէտը ըսենք: Կը գրէ. «Ահա ես ինքն ինձէն վամաւորապէս անձնամատն եւ մարմնակործան, հոգեկորոյս եւ միշտ մտախաբ, կամակոր իսկ եւ սրտաբեկ, ուշամտաց եւ հանճարազրաւ, զգայազիրկ եւ իմաստասպառ, յայրատատես եւ եղեռնալուր» (ԻԲ, գ): Այսօր իսկ, առանց թարգմանութեան հատկնալի այս տողերը կը խօսին թէ՛

151. «... անկասկած վստահութեամբ անհոգ կը չուէի, նաւահանգիստին աննշան հեռաւորութեանը պատճառաւ հազիւ մտքէս անցնելով արկածի պատահականութիւն մը եւ կարծելով թէ ա'լ հասած եմ, եւ ահա ամառուան մէջ ձմեռն էր որ բքարեր հովերով հասաւ...» (ԻԵ, բ):

հոգիի կորուստէն, կործանումէն, թէ ալ զգայազրկումէն, իմաստասպառութեան, կապուելով՝ հիանալի ճշտութեամբ մը՝ եղեռնին: Բայց արդեօք այս իմաստասպառը, նման հանճարազրաւին, չի՞ յղուի իմաստի կորուստի փորձառութեան, որ աղէտն է, փորձառութիւն՝ որ տեղի կ'ունենայ դրքին, խօսքին անկայնքին:

Այսուհետեւ՝ ողբոց յիշատակարանը, Մատեան Ողբերգութեան, իր յարակից Յիշատակարանով, կազմուած՝ սակաւամասնայ Բաներով, յօդուած է աղէտէն մնացած բեկորներով ու նշմարներով: Նաւաբեկումին այլաբանութիւնը, իր ձեւով, կրկին անգամ կը դրէ հոգիին անկումը կեանքի ծովուն մէջ, որուն վերակազմումին կը ձգտի նոյն ատեն: Իմաստին եւ իմաստէն անկումն է ան, որով մարդը կը տրուի, կը յանձնուի խղութեան, կոտորած, պատուած, ծուէն-ծուէն եղած ու յօդատուած լեզուին: Այլ խօսքով՝ նաւաբեկումի այլաբանութիւնը կը պատմէ լեզուին եւ մարդուն յօդատումը միասին, մարդուն յանձնումը բեկորներու վայրուցութեան: Տեսակ մը կրկնակ ծընդարանութիւն: Ուստի չափազանց պիտի չըլլար ըսել, որ նաւաբեկումի այլաբանութիւնը կ'այլաբանէ իբրեւ ծնդարանութիւնը խօսքին:

Յաջորդ հատուածը կը շարունակէ զայն: Հսկողը կ'երազէ այդ բեկորներուն վերամիաւորումը, ինչ որ կը աստորագծէ արգասիք բառին դրական առումը: Գրուած է. «Արդ իցէ՞ թէ յաւելից հայել ըզբազմախորտակելի տապանակ մարմնոյս իմոյ նորոգեալ: Իցէ՞ արդեօք տեսանել զփշրեալս նաւ ողբալի հոգւոյս ողջացեալ: Իցէ՞ արդեօք տեսանել զբաժանեցեալս միջոցաւ մեծաւ՝ վերստին կցեալ... Եթէ հասցէ՞ տեսանել զտապանակալս մշտասատոյց յեղանակա զարնան մօտ»¹⁵²: Ամբողջ այս ինք. Բանի ք. հատուածին պատկերները մէկ կողմէն կը յղուին փշրումին ու քակտումին, կործանումին ու բեկումին, միւս կողմէ կը թելադրեն տապանին, տաղաւարին միութիւնը, ծագման առաւօտը, զարոնը, ցօղը, կամ «բիւրակործան վնասեցեալս անօթ»ին վերստին կազմումը:

Այս ձեւով հոգիի նաւու անկումին դիմաց՝ կը յայտնակերպուի անոր փրկութիւնը, իբրեւ տապանակին վերակառուցումը. ինչ որ

152. «Հիմա, պիտի ըլլա՞յ որ մարմնին քաղմախորտակ տապանակը նորոգուած տեսնեմ նորէն, պիտի ըլլա՞յ որ ողբալի հոգիին փշրուած նաւը ողջեցած տեսնեմ. պիտի ըլլա՞յ որ մեծ անջրպետով բաժնուածս նորէն կցուած, միացած տեսնեմ... պիտի տեսնեմ՝ արդեօք զարնան մօտեանալը, ես որ մշտասատոյց եղանակի մը մէջ կը տապանակեմ» (ԻԵ, գ): Կարելի է նշմարել միջանկեալ ուրիշ նախադասութիւն մը, ուր նարեկացի հետաքրքրական գործածութիւն մը կ'ընէ իմաստ բառին. «Իցէ՞ թէ տեսցեն պատուհանը աչացս իմաստից զմուրհակ պարտուցս իմոյ պատուեալ», ուր «իմաստներու աչքեր» դարձուածքը միայն մտքով տեսնելուն չի յղուի անշուշտ, այլ իմաստի կարելիութեան:

առաջին Բանի առաջին հաստատվածը կը պատմէր իր ձեւով, երբ կը փոսէր՝ տապանակին գերութեան դարձի մատին: Այսպէս գրքի հիմունքին՝ կը գտնուի աղէտ մը, լեզուի խորտակման աղէտը, որու յիշատակարանը կը դառնայ գիրքը, որու մատին կը գրէ ան եւ գրելով կը միտի լեզուած, անջատուած, մեծ տարածութեամբ բաժնըւած մասերու միաւորումին, «տապանակի հանգստեան» (Ա, ա), որ համարժէք է առ փոխանակին գիւտ կորուսեալս հոգւոյ» (Ա, ա): Տապանակը ջարդուած մարմնին եւ տապանակը վերակազմուած՝ նորոգուած մարմնին, նոյն եւ մի անունը՝ խորտակուած, յօդաւորուող ու վերընծայուող լեզուին, խօսքին ընդմէջէն: Խորտակուած, այսպէս, կը տանի ծնունդի մը: Լեզուին յօդաւորումը կը ստեղծէ լեզուն:

ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒՄ ՏԱՊԱՆԱԿԻ

Վերակազմել տապանակը: Նաքեկին մէջ՝ մատեանը վերագարձ մը կը ներկայացնէ, աւելի ճիշտ՝ կրկնումի արդիւնքը: Վերագարձ մը սակայն՝ որ կը բառնայ անկումն ու աղէտը: Տեսանք, որ լեզուն երկդիմի էր, կասկածելի՝ որովհետեւ դիմակ ու վեղծիք ու սուտ արտադրող: Բայց տեսանք նաեւ, որ ան երկախօսութեան վայրն էր եւ ուրեմն՝ անհողորդելի էր, անշրջանցելի: Անհրաժեշտ: Կարելի չէր ելլել լեզուէն դուրս՝ առանց խղելու երկախօսութեան կապը, ինչ որ կրնար նկատուիլ առաջին քայլը դէպի «անաստուածութիւն»:

Նման հակադրութեան մը մէջ բռնուած հսկողին համար վը մնայ մէկ լուծում, փոխակ ստեղծած բանտէն ազատելու համար, այն է կառչիլ միակ թելին, յոյսի առասանին (ԻԵ, բ), որ կը ձգուի մարդուն եւ Աստուծոյ միջեւ: Կը մնայ ապաւինիլ լեզուի այդ կամուրջին, նայելով անդադար անոր փախճանակէտին, ծագման լոյսին, որ էութիւնն է: Եսին եւ էութեան միջեւ կը գտնուի լեզուին առասանը, եւ եթէ լեզուն պիտի մնայ միշտ բացուած՝ էութեան վրայ, հարկ է ուրեմն ընդունիլ լեզուին սահմանաւորումը: Հոս է որ կը յայտնուի շրջումը, ըսենք արմատական փոփոխութիւնը եղանակի, խօսքի եղանակի: Հոսկէ կը ծնի, կը սկսի Մատեան Ողբերգութեան իրրեւ «ստեղծարանութիւն», բառ՝ որ գրքէն ներս կը մտնէ Երկրորդ Բանի առաջին պարբերութենէն: Ծշտե՞լ, թէ այս սկիզբն ու ծնունդը սկսած էին արդէն, առաջին խօսքէն իսկ, թէ փոփոխութիւնը լեզուին մէկ նոր ծաղիկ է, այն՝ որուն շնորհիւ ամբողջ գրութեան աշխատանքը կը բացայայտուի: Սկիւնն ու ծնիլը արարքներ չեն, որ ըմբռնելի ըլլան տողի մը մէջ, վասնզի տողերը արդէն շատոնց սկսած են դրուիլ: Խօսքին կը մնայ այդ աշխատանքը յայտնարեւել, բանալ՝ այսինքն՝ ճեղքել ու դնել խօսքի մէջ ինչ որ կու գայ:

Եւ հսկողը կը կառչի լեզուի առասանին:

Մէկ կողմէ՝ քիտէ, որ Աստուծոյ շնորհներուն միայն չնչին մասը կրնայ ըսել, եթէ համարձակի ըսել. «Քանզի եւ զքնան աշխատեացս ճիշտ որ ի բարձրելոյն ինձ անձրեակեաց աւարիս, թշնամւոյս եւ ապախտաւոր ծառայիս, անճառ է ասել. իսկ եթէ համարձակեսցի ոք զօրել խօսել, զսակաւս ի բազմացն քան թէ փոխութիւն համարեացս մայնիցն. առ այստիկ զառաջին նիւթն յիշելով՝ յորմէ հաստեցան, իբր զտկար ոք նկուն ի զօրութենէ մեծէ հերքեալ պարտեսցի»¹⁵³: Լեզուն իսկութեանէն միայն սակաւն է որ կը բերէ, որով կը նշմարուի մարդուն պարտութիւնը մեծ զօրութենէն:

Բայց միւս կողմէն՝ որովհետեւ լուելը անհնար է եւ երկախօսութեան դուրս ելլելը կորուստ ու մոլորում, ապա՝ վը մնայ ամփոփուիլ անոր սակաւութեան մէջ, բաւարարուիլ անով: Քանի մը էջ անդին՝ այս ստանձնումը կը թուի լրիւ. «Եւ քի զքնան ասելով յամենայնէն վրիպեցայց, իբր արեգակնէ այլայլեալ աչաց տեսութիւն, ի շատն ասել լուցից եւ ի սակաւն ժամանեցից, բաւականացեալ ամենապիկար կարիւս»¹⁵⁴: Կական տողեր են ասոնք, ուր առաջին անգամ ըլլալով սակաւով բաւարարուելու փորձը տեղի կ'ունենայ: Նըշմարենք նախ՝ «ի սակաւն ժամանել» դարձուածը, նախորդ էջերու հասնիլ-ժամանելու ծիրին մէջ մտնող: Ապա՝ արեւին պատկերը՝ որ ակնբախօրէն կը յղուի Աստուծոյ, «աներկեան տեսութիւն» որակուած արդէն (Գ, ա), որուն ուղղակի տեսողութիւնը «այլայլում» կ'արտադրէ, այլայլում՝ ընթեռնելի նաեւ իբրեւ մտքին խակաւն շրջումը: Որպէսզի լեզուն կարենայ մեքենայ էութեան Ուրիշութեան, պէտք է որ ըլլայ ինքզինք, փնչ որ է. այսպէս այս փոփոխումը բոլորականին մէջ կամ բովանդակին խուժումը Եսին մէջ կ'արտադրէ այլայլում, խենդութիւն կամ մահ: Ըսի, Կական տողեր, որովհետեւ հոն կը գրուի սակաւը ընդունելու որոշումը, մեքենայ անմիջականօրէն ակող շատին, որուն ձգտողը փաստօրէն կը վրիպի «ամենայն»էն:

Մերժումը ուրեմն՝ ոչ այնքան մեծութեան, անհղութեան, ինչ որ հոս կը կոչուի «ամենայն», որքան գայն գրաւելու ձգտումին: Զարմանալի նրբութեամբ մը՝ հսկողը վը գանազանէ բոլորը ամբողջէն, յոգնակին անգիւղէն, պարփակելին միութեանէն: Այլ խօսքով՝ բո-

153. «Վասնզի չեմ կրնար պատմել Բարձրեալէն ինձ նման տկարի մը, Թշնամիի մը եւ սպերախտ ծառայի մը վրայ անձրեակեաց աշխատեացս ճիշտ որ ի բարձրելոյն ինձ անձրեակեաց աւարիս, անճառ է ասել. իսկ եթէ համարձակի խօսիլ անոնց մասին, անշուշտ շատ քիչերը միայն, Թող թէ բովանդակը, յիշելով, միտք բերելով առաջին նիւթը՝ որմէ ստեղծուեցաւ, պիտի պարտուի իբրեւ մեծ զօրութենէ մը յաղթահարուած տկար եւ նկուն մէկը» (ԼԵ, ա):

154. «Եւ որպէսզի բոլորը յիշելով ամբողջէն չվրիպիմ արեգակէն աւրուած աչքի պէս, շատը լուծ եւ քիչով վերջացնեմ, իմ ամենապիկար կարողութիւնս ճանշնալով» (ԼԸ, ա):

լուրը կը վերաբերի թիւերու կալուածին, մինչ ամբողջը կը կազմէ ճիշտ աղբյուրը բոլորին էութիւնը, անոր միտմանը անբաժանելի: Որպէսզի ամբողջը չկորսուի բոլորի ըմբռնումին մէջ, անհրաժեշտ է սակաւը ընդունիլ, հոն հասնիլ: Մինչեւ հոս ստեղծամասնեան, յօշոն ու սահմանը ժխտական եղբ ունէին կամ ի դո՛րծ կը դրուէին իբրեւ աղբ: Այստեղ սակաւամասնեան դրականութիւն կը ատանայ. որոշ չափով անոր օրինավիճակը կը քարոզանայ. եթէ չի փոխուիր, կը տարազուի իբրեւ խօսքի կարելի եղանակ. կարծէք հակողը հրաժարէր անսահմանին ձգտելէ կամ զայն դրաւելէ: Կարծէք անդրադառնար, որ սակաւամասնեայ ընդուն աւելի բոլորովին անծանօթ հնարաւորութիւններ սակաւը բառնալու: Թէ անոր մէջ եւ անով կարելի է Աստուած տեսնել եւ իմաստասիրել (102, բ): Տանիլ ընդուն ինքն իր զանցումին:

ՅԱՆԳԱՒՈՐՈՒՄ

Սահմանաւորի սրբաւանդումը Աստուծոյ մօտենալու նոր ձեւ մը կը հաստատէ: Ամբողջը չկորսնցնելու համար ժամանել սակաւին մէջ, հաստատուիլ այնտեղ, ինչպէս մէկը, որ արեւելին նայելու համար ստիպուած է շեղել նայուածքը, կամ փակել աչքերէն մէկը, կամ ապաստանիլ շուքերու հայելիին: Արեւելին մերձեցումը պէտք ունի պատկերի, պայմանի, ըսենք՝ հայելիի: Այսինքն՝ այլ տեղ արձանագրումի: Ինչ որ կը նշանակէ թէ սահմանաւոր ընդունելու համար, պէտք է հրաժարիլ անմիջականէն, անմիջական ընդունելու: Ստեղծել այն պայմանները՝ որով տուեալը կանոնաւորուի, վերստանձնուի:

Մատենան Ոգրերգութեանին յատուկ է՝ սակաւին դրականացումը իբրեւ յարմարութիւն մտածելը: Բառը եւ անոր յարակից յղացքները համակարգային կերպով կը յայտնուին, ամէն անգամ որ խօսքը կը վերաբերի խօսքին եւ ասոր շնորհիւ եղած ընդունի կանոնաւորումին: Այսպէս՝ երբ հակողը կ'անդրադառնայ իր աշխատանքին, գրքի գրողութիւն, աղբ բառն է որ կը գործածէ: Ժիշտ ԻԶ. Բանի մոտքին կը գրէ. «ընդ որս որք ըստ ձայնից կողկողանացն եւ զբանիցն յարմարութիւն հանդերձեն ի նոյն գիր բերեալ զաւարտումս տանցն»¹⁵⁵ եւ յետոյ իսկոյն. «Եւ քանզի ընդ տղաձայնիցն բանաստեղծութեանց վերջնայեւրոց գրողութիւն թուոցս յարմարեցի կական եւ հեծութիւն»¹⁵⁶: Աւելի անդին. «Արդ զյարմարութիւն պաշտաման բանիս ի

155. «...անոնց հետ, որոնք կողկողանքի ձայններուն համեմատ կը վազմեն իրենց խօսքերուն յօրինուածքը, եւ նոյն գիրով կը վերջաւորեն տունները...» (ԻԶ, ա):

156. «...որովհետեւ թուական դրութեամբ յօրինեցի ողբական բանաստեղծութիւններ, այսինքն կական, հեծութիւն...» (ԻԷ, ա):

խայրեաց հողուոյս քեզ նուիրելոյ, օրհնեալ բարեգութ»¹⁵⁷, կամ՝ «Այլ յայլ օրինակ փոխեալ զմատենան մաղթանաց ախր ողբերգութեան, որ ինչ ինձ է յարմարաւոր»¹⁵⁸, եւ վերջապէս՝ «Քանզի կրկնեալ զլուսոյդ անսպառ բարիսդ, որ ի քէն առ փմ յամառս թշուառութիւն, քոյին աղերսիւ առ քեզ մաղթեցից, յարմարեալ գարձեալ ի նիւթս բանիս զտառ ողբերգութեան ախր մատենի, լցից թախծութեամբ եւ հեծեծանօք» (ԾԳ, բ):

Յարմարութիւն, յարմարաւոր, յարմարել բառերը միշտ ալ գործածուած են գրքին հետ առնչուած եւ կը վերաբերին խօսքի յօրինման կամ ըլլալու կերպին: Յարմարութիւնը խօսքը կ'ենթարկէ հեծեծանքներուն եւ լացին. կը թուի խօսքը հանդերձելու եղանակ մը ըլլալ, կամ ճիշտ խօսելու, աղբու խօսելու ձեւ մը. «մի՛ մերժեսցես զարուեստ զօրութեան ընդունոյս յարմարութեան»¹⁵⁹, որ կարելի է վերծանել իբրեւ. «մի՛ մերժեր ինձի ընդունիս յարմար զօրութեան արուեստը», ինչ որ կը բացայայտէ յարմարումի աշխատանքին իսկութիւնը իբրեւ արուեստ կամ ճարտարութիւն, բանող՝ ընդունի վրայ: Հետաքրքրականը այն է անշուշտ, որ յաճախ ամբողջ Բանն է որ կը նկատուի յարմարութիւն, յօրինուածք պատշաճեցուած եւ անշուշտ ձօնող Աստուծոյ: Իսկ յարմարութիւնը տուեալ մը չէ ընդունի մէջ, այնտեղ արդէն դոյ բան մը, այլ յաւելում մը:

Յարմարեցումը ընդհանուր աշխատանքն է ընդունի վրայ, որ զայն կ'ենթարկէ իր «առարկայ»ին օրէնքին, կը սահմանաւորէ անով, կը կանոնաւորէ զայն: Արդ՝ ԻԵ. գլուխէն ետք, ուր կը խօսուէր եղանակի փոփոխութեան մասին, կու գայ ԻԶ. Բանը, որուն առաջին միջանկեալ նախադասութիւնը մէջբերուեցաւ արդէն վերը: Արդ հատուածին մէջ՝ հակողը կը տարագէ յանդաւորումի սկզբունքը եւ կը ձեռնարկէ հեծեծանքները աւելի սաստիկ մորմոքեցնելու մտադրութեամբ, խօսքը յարմարեցնել այս նոր եղանակին, արդէն ի դո՛րծ դրուած նախորդ գլուխի երկայնքին: Որոշ յապաւումով կ'արտադրենք. «Եւ արդ ստուգապէս եւ իրաւաբար, ընդ որս որք ըստ ձայնից կողկողանացն եւ զբանիցն յարմարութիւն հանդերձեն, ի նոյն գիր բերեալ զաւարտումնս տանցն, որովք առաւել սաստիկ մորմոքեալ ճմրեցուցանեն զարդաստ կարեացն սրտին ըղձից առ արտասուացն բոխումնս. ուստի եւ զազմեալ իմ ի դրուիս պարու ակմբից գասու այնր երախանաց, որք զլալեացն յեղանակեն բանաստեղծութիւն, եւ

157. «Արդ, պաշտումի խօսքերուս այս յօրինուածքը, զոր հոգիս պտուղներէն Գեղի կը նուիրեմ, բարեգութ օրհնեալ...» (ԼԳ, ա):

158. «... ուստի ողբերգութեան այս աղօթմատեանը, ինձի համար ուրիշ ձեւի մը փոխելով...» (ԼԳ, բ): Գուշակեան նորէն չի թարգմաներ «յարմարաւոր»ը:

159. «Մի՛ նուազեցնէր ընդունի ճարտարութիւնը, որպէսզի կարող ըլլամ խօսքդ քարոզել...» (ՀԸ, գ):

ես ընդ նոսին՝ նոցին հեծութեամբ ասարական ձայնարկութեամբ զանձինս առաքածանեմ զվշտակրութիւն...: Եւ այս եւս պատկանեալ թախծականացն կերպարգրութիւնք կրկին ողորմելի աշու երեւեցեալ՝ որ ի մի գիծ սահմանեալ կացոցանեն զթշուառութեանցն զօրինակ, աշապիտի կցորդութեամբ չաղկապեալ»¹⁶⁰: Կը հետեւի «ի» յանդով գրուած հատուածը, ուր նորէն յանդաւորման մասին կ'ակնարկուի. «Այլ յեղանակ ինձ ողբականաց աստուատ կնքեցի, փոխադրեցի շըր- ջարբերութեամբ ի նոյն պայմանի, անհատական թիւ խորհրդական երկեակ տասնեկի»¹⁶¹: Եւ վերջապէս յաջորդ ինչ. Բանի մուտքին հակողը կրկին կ'անդադարեալ այս անգամ թիւ, երբ կ'ըսէ. «Եւ քանզի ընդ ողբաձայնիցն թանաստեղծութեանց վերջնեայ լոց գրու- թիւն թուոցս յարմարեցի կական եւ հեծութիւն...»¹⁶²:

Առաջին երկար հատուածը եւ մնացեալ անկու տարադումները մեր բանաստեղծութեան մէջ յանդի համակարգին անդրանիկ սահմա- նումները կը կազմեն: Բայց վարեւորը աշուեղ բանաստեղծական տո- վի միութեան եւ մէկութեան ուղղադրումն է (այս ուր կը հիմնէ որեւէ տողի առանձնացումը մեր աչքին ու ականջին) ձայնի մը վերադար- ձին վրայ: Պէտք է ըսել, որ առաջին հատուածին մէջ սահմանումը գրուած է երկու անգամ, ինչ որ քաջայայտ է կրկնուող «ի մի գիծ սահմանեալ» եւ «ի մի գիր բերեալ» լրացումներուն մէջ, ինչպէս նաեւ «առաւել աստիկ մորմոքեալ» եւ «կրկին ողորմելի աշու ե- րեւեցեալ» մասերուն: Ասելի անդին երթալէ առաջ՝ տեղին է յիշել, որ վերոյիշեալ լրացումներու կադապարը ունի այլ բողբոջումներ. «ի նոյն կարգ բանի» (ԼԲ, Ե), «ի նոյն ոճ բանի» (ԺԵ, ա), որոնք խօսքի նոյն տեսակի վերաբերուն կը յղուին: Նոյն շարակարգին կը պատկանի նաեւ «ի նոյն պայմանի» դարձուածքը, որուն հանդիպե- ցանք արդէն (ԻԲ, ա) եւ որ կը տարադուէր իրեն «գրութիւն թը- ւոցս», ինչ որ ականարկութիւն է «ի» ձայնաւոր յանդի թուարժեքին,

160. «Ու հիմակ, անոնց հետ, որոնք կողկողանքի ձայներուն համեմատ կը կազմեն իրենց խօսքերուն յորինուածքը, եւ նոյն գիրով կը վերջաւորեն տունը, որով արցունք ըզխեցնելու չափ մորմոքեցնող ու սրտաճմլիկ կը դարձնեն իրենց զգացումներուն արտայայտութիւնը, եւ ինքս պարագլուխ բազմած լալոնքի բանաստեղծութիւն եղանակող խումբերուն, անոնց հետ, իրենց հեծութեամբ, աշխինքն ասարական ձայնարկութիւններով, իմ վիշտս պիտի բանամ ու պար- զեմ... Իսկ թախծական խօսքերուն սեպհական յատկանիշն է միեւնոյն գիրով յանդաւորելով իրարու չաղկապել թշուառութիւններուն պատկերները, զանոնք այս կերպով կրկնապէս ցաւադին ցուցնելու համար» (ԻԶ, ա):

161. «Ու ողբական այս եղանակն է որ կը մնայ բաժին ինծի. Ահաւասիկ ես այս լեզուով գրեցի կոծ կտիծելի, Ու նոյն ձեւով ու դարձուածքով տողը մէն մի վերջացուցի, Խորհրդաւոր անհատական միակ թիւովն երկտասնեկի» (ԻԶ, Բ):

162. «Նախորդ գլուխին մէջ որովհետեւ թուական գրութեամբ յորինեցի ողբական բանաստեղծութիւններ, աշխինքն կական, հեծութիւն...» (ԻԷ, ա):

բայց ոչ տողի վանկերու թիւին: Այն գիրն ու գիծը (չմոռնալ, որ հին առումով գիրը գիծ է, թէ գիր ու գիծ կը սրտականին նոյն արմատին, ինչ որ Նարեկացիի թոյլ կու տայ գործածել երբեմն մէկը միւսին տեղ), որոնք կը բերուին ու կը սահմանադրեն խօսքը, տան վերջը իրեն «աւարտումն տանց» կը կազմեն խօսքին պայմանը, աշխինքն՝ ա- նոր լինելութեան միջոցը: Հարկ կա՞յ ընդգծելու, որ հատուածը ղեկավարող բառերն են. գիծ, գիր, սահմանեալ, պայման, կցոր- դութիւն, չաղկապ, կարգադրել, դրութիւն թուոց: Բոլորն ալ, այս կամ այն չափով՝ կը միջամտեն յանդաւորումի տարադումին մէջ, իրեն կանոնաւորումի համակարգ: Ինչ որ կը հաստատէ սակաւին օրէնքը:

Ենդում մը աշուեղ: Այս «աւարտումն տանց» դարձուածքը, աշու- պէս ինչպէս բերուած է նախադասութեան մէջ՝ Լինելապէս, որ հըս- կողին համար կար «տուններով» գրուած յորինուածք մը. կայի՞ն «տուններ», որոնց աւարտը ըլլար անյանդ: Ի՞նչ իմաստ տալ այս տուն բառին, որ հաւանաբար թարգմանութիւնն է արաբերէն պէյթին, գործածուած՝ յատկանշելու համար ոտանաւորի մէջ մասը¹⁶³: Ար- դեօք տունը քանի մը տողերու, ոտանաւոր տողերու, համադրութիւնն մը կը ներկայացնէր, ինչպէս է պատկերը Նարեկացիի վերադրուած մը կը ներկայացնէր, ինչպէս է պատկերը Նարեկացիի վերադրուած կարգ մը տաղերու եւ փոխերու¹⁶⁴: Միթէ տունը առաւել կամ նուազ երկար պարբերո՞յթ մըն էր, նման ժամանակակից բանաստեղծներու տողերուն, մանաւանդ Բլոստելի կամ Ս. Ճ. Փերտի մի քանի տողի վրայ զարգացող նախադասութեանց: Ի՞նչ է «տուն»ը Մատնան Ող- բերգութեան մէջ:

Նարեկացիի կիրառումին մէջ՝ տունը կը թուի հոմանիշը ըլլալ առանձին տողին, յանդաւոր թէ անյանդ: Հաղուադէպ է բառին գոր- ծածոթիւնը իր մօտ, բայց անոր կը հանդիպինք ԼԲ. Բանի երկրորդ հատուածին մէջ, ուր կ'ըսուի. «Եւ այլ թաղմութիւն բանից գովես- տից անհամար կարգաց եւ տանց անբաւից, զոր ոչ տանի գործի մարմնեղէն եւ ոչ Լըռեն իղձը հոգեղէնք»¹⁶⁵: Հատուածին շրջանաւր

163. Գր. Մազիստրոսն է, որ յանդաւորման համակարգի մասին խօսած ատեն, զայն կը վերագրէ Արաբներուն. «Տաղապարտութիւնք Արաբացոցն սովորաբար վար- ժաբանութեամբ մրցեալք միայող աւարտեալ գծի» (Տես Մեկնութիւն Բերա- կանին): Մազիստրոսի այդ գրութեան մէջ կը վիտան կշիռ, չափ, գիծ ու ոտք յղացքները, բայց կը պակսի տունը:

164. Գր. Նարեկացիի վերադրուած տաղերուն, քանձերուն եւ փոխերուն մէջ յան- գաւորուած կտորներ չկան. բայց տողերու վանկերու թիւը եւ չափը գրեթէ միշտ պահուած են, որոշ պարագաներու, ինչպէս է Տաղ սրբոց Բառասնիցի երկայնքին, որուն քառականներուն առաջին եւ երրորդ տողասկզբի տառերը կը յորինեն ծայրակապ (Տես Գր. ՆԱՐԵԿԱՑԻ, Տաղեր եւ Գանձեր, Երեւան, 1981, էջ 78-82):

165. «Քեզի կը պատշաճին անհամար տողերով եւ անբաւ տուններով գովեստի բառեր

կը թելադրէ ինչ որ արդէն պիտենք. սոունը եւ կարգը կշռելու, խօսքի կշռութեան եղանակներ: Արդ՝ կարգը ոչ միայն շարք կը նշանակէ, այլեւ գրութեան տող: Ուստի՝ տունը հնարաւոր է կարգաւ իբրեւ մէկ հոմանիշը կարգին:

Անշուշտ երբ տունն ու կարգը անյանդ են, ոտանաւոր տողի մի-ուրեքան հարցը կը դրուի կրկին, որուն լուծումը պատրաստ կը թուի որոշ քննադատականներու համար, քայց մեզի համար կը մնայ զփուլար լուծելի, մանաւանդ հոն՝ ուր որոշ չափ չի թուիր կիրարկուած ըլլալ: Սակայն՝ այդ լուծումին կը տանին նոյնակառոյց նախադասութիւնները, ինչպէս օրինակ ՀԸ. Բանի երրորդ հատուածին մէջ. «Մի՛ փոխարկեր երկունս ցաւոց ընդ չարեաց իմոց, քարիդ ամենեւին. մի՛ բառնար ի վտանգելոյս դառ ի քէն պարտեւարդ շնորհ, մի՛ կապտեր զիշումն ամէնօրհնեարդ հոգւոյ, մի՛ լուծաներ զինկեալ զկնիք արքունական պատկերիդ...»: Նոյն չարահիւսական կառոյցին կրկնումը կարելի կը դարձնէ տողատումը, այն չափով որ կրկնուող առաջին տարրը (հոս հրամայականը) կը կազմէ արդանշանը վերադարձին, սկիզբը կարգին:

Ինչ ալ ըլլայ թիւն ու ծաւալը նման նոյնակառոյց նախադասութիւններուն Մատնան Ողբերգութեանի երկայնքին, ատոյդ է սակայն, որ դրքին միայն մէկ մասը կը կազմեն: Այլ հարց՝ անշուշտ, որ այդ կտորներուն մէջ տողերը հաւասար թիւով վանկեր չունին, նկատի առած՝ նախադասութեանց աւելի կամ պակաս երկարութիւնը: Միւս կողմէ՝ հոշակաւոր հնգավանկը հեռու է կշռութեան միաւոր ըլլալէ, մանաւանդ հատուածի մուտքերուն, աւարտներուն: Ամէն պարագայի, մեզի կը թուի, որ քաղմակշռոյթ այս գիրքը տողատումի ենթարկողները պարտաւոր են նախ լուծել տողի միութեան հարցը, որուն մէջ, կը կարծենք, մեծ դեր կը խաղայ կրկնումը:

Յանգաւորման համակարգի տարազումը կը թուի մէկըի ձգել վանկերու թիւը: Բայց դրութիւն քուոց դարձուածքը չի՞ առնչուիր արդեօք վանկի հաշուարկումին: Ինչ որ յանգի թիւը և վանկերու թիւը կը վերածէ իսկական գրութեան մը: Ասիկա մեզ կը տեսնէ տաղաչափութեան դասական գործածութեան, Մագիստրոսի եւ Շնորհալիի քով: Հետաքրքրականը սակայն տարազումի պատմական արժէքէն անդին, անոր տրուած մեկնաբանութիւնն է: Արդարեւ՝ հսկողը յանգաւորման համակարգին կը դիմէ շատ որոշ մտադրութեամբ, անոր վերադրելով «ձեւականէն» անդին գացող տարողութիւն: Նախկին համար՝ նոյն գիրի շրջաքերութիւնը, անոր վերադարձը կը կրկնա-

եւ անուններ, զորս չի կրնար արտաբերել ոչ մէկ երկրածին բերան, եւ չի կրնար կրել ոչ մէկ մարմնեղէն դործիք, եւ զորս չեն կրնար հաւասար կշռել հոգեղէն իղձերը» (ԼԲ, Բ):

պատկէ ողբաձայնութեան գորութիւնը եւ զայն կը դարձնէ աւերի աղբու եւ ներդրածօն ընթերցողին միայն (ընթերցողը միշտ ներկայ է դրքին մէջ, անմիջապէս որ մատնանին աղբումներուն կը վերաբերի խնդիրը, Բան Գ, Կ): Թախիծն ու ողբը գրելու ամէնէն յարմար ձեւը կը նկատուի անոնց «պատկանեալ կերպադրութիւնը», թիւերու գրութիւնը: Յանգաւորման համակարգը միայն տեղիին յայտնուող նշանն է ներանակի փոփոխութեան, որ կը դառնայ պարտադրանք, երբ հրկողը կը նկատէ՝ որ խօսքը ըսաւ միայն ու միայն աղէտին մէկ սակաւ մասը եւ ոչ ամբողջութիւնը¹⁶⁶: Ուստի՝ յանգաւորումը լծակիցն է այդ ամբողջութեան, զայն սպասելու ձեւը:

Լեզուն կը քաղկանայ բեկորներով, ասհմաններով, յօդերով, կ'ընդլայնի պայմաններով ու դիրքերով: Անոր մէջ կը քանի սակայն ուրիշ միջոց, որ է յանգաւորումը, որ արեւել է շողկապէ ինչ որ բեկեալ է, տապանակին խորտակեալ մասերը ի մի հաւաքէ, ի մի գիծ ասհմանելով, ատեղծելու համար յարմարութիւն մը, յօրինուած մը, յանուն ողբի կրկնապատկումին: Տարօրինակը այն է, որ ճիշտ այդ ինչ. Բանի մուտքին է որ կը մտնէ բանաստեղծութիւն քառ. անոր շրջուած ստեղծարարութիւն ձեւին կը հանդիպին երկրորդ Բանի իսկ մուտքին: Մեզի այնպէս կը թուի, որ յանգաւորումը բանաստեղծութեան մէկ յայտարար վերնեցեւորթն է եւ աւելի ճիշտ պիտի ըլլար բանաստեղծութիւնը մտածել իբրեւ լեզուի յօդերուն զանցումը: Ստեղծարարութեան դերը՝ խօսքով Աստուած կաշառել կամ գրաւել չէ, այլ զանցել սկզբնական աղէտը գոյութեան, ըլլալով անոր յիշատակարանը, ուր աղէտը կը կրկնուի ու կը նորոգուի, ո'չ թէ մոռցուելու եւ մոռնալու համար, այլ պարզապէս ապրելու: Մեր կողմէ յապաւումն նախադասութիւն մը կ'ըսէ. «Չանձինս տարածանմ զգլչտակրութիւն, որ ոչ ընաւին մեռեալ աշխարհի եւ ոչ իսկապէս կենդանի Աստուծոյ...»¹⁶⁷: Ուրիշ տեղ՝ աղուոր նորարարութիւն մը կ'ըսէ. «Ես մահացայ իննացն եւ կենդանացայ կորստեանն» (ԾԵ, Գ): Լեզուն իր հատուածումներուն ու բեկորներուն մէջ՝ վայրն է նաւաբեկումին, վայրը մահուան. հոն ո'չ մեռեալ և, ոչ ալ կենդանի: Անոր կոտորակումը գիւ կը գրկէ Աստուծոյ ուրիշութենէն: Սակայն բանի ստեղծումը, ստեղծարարութիւնը — աւերի լայն յղացք՝ քան տոսկական բանաստեղծութիւնը — կը զանցէ վեզուին ոչ միայն բեկումը, այլեւ իմ մահկանացութիւնը: Ստեղծարարութիւնը կը դառնայ քալսող լեզուին, մարդուն քախտը գանցելու սկզբնական աղէտը: Ստեղծումին բանը՝ ուր կը վերստեղծուի լեզուն:

166. Ինչ, ա, նաեւ ԻԶ, Գ, ուր կ'ըսուի. «զկորստեան խորս չափելով՝ զորքան երեք ոչ գտի, մասնաւորօք բանիւք ի հանդէս նորին ջանացի»:

167. «... իմ վիշտս պիտի բանամ ու պարգեմ: Ես որ ո'չ բոլորովին մեռած մըն եմ աշխարհի եւ ոչ ալ իսկապէս ողջ եմ՝ Աստուծոյ» (ԻԶ, ա):

յարատեւ ճիւղն է, ցանկութիւնը՝ ըսելու խօսքի չափէն ու սահմանէն փախչող անսահմանը: Կրկնաբանութեան առարկան «արքայութիւնը» է, այլ «տանջանքներու թեթեւութիւնը» (Լ, ք), այսինքն՝ կըրկնաբանութիւնը չի կրնար նկրտիլ զանցել ինքզինք, մարդկային դոյութեան ու խօսքին պայմանը, այլ կը ձգտի միայն աղէտի թեթեւացումին: Ամէն պարագայի կրկնաբանութիւնը կը մնայ ենթակայ իմաստի տնտեսութեան:

ԱՄԼՈՒԹԻՒՆ

Եթէ կրկնումին համար շատախօսութիւնը վտանգ մը կը ներկայացնէ, այլ վտանգ է տապանակի միացման չհասնիլը ամբողջամբ: Եւ արդեօք ամբողջութիւնը չէ՞ շատախօսութեան փակական զսպանակը, այն չափով՝ որով ամուլը կը խօսի աւելի քան անհրաժեշտ է մե'րթ ծածկելու համար չքերութիւնը, մե'րթ ստեղծելու համար պատրանքը խօսքին, յանձնուած՝ քառերու ինքնամոլոր շրջանակին, առանց բացուածքի՝ փակախօսութեան մը վրայ:

Ամբողջութեան վախը Մատնան Ողբերգութեանի ներքին, դրեթէ ըստորերկրեայ «տրամադրութիւնը» կը կազմէ: Հասկնալի է՝ ինչո՞ւ. որովհետեւ հոն աշխատութիւնը կը ձգտի հանգստեան, ժամանումին, յար եւ նման հակողին՝ որ կ'ուզէ վերջապէս ապրիլ կեանքի մէջ եւ չըլլալ կենդանի մեռեալ մը, ո'չ հոս, ո'չ հոն: Այս վախը պրոուած է լայնօրէն Բ. Բանին մէջ մասնաւորապէս. «Եւ ընդ լայնով անբմանել բանիս փ նախընթաց չուս աստիճանաց օթեւանացս պատրաստութեան, ի կատարածն ժամանելոյ հաւաքման հնձոցն, դարձայց բերկրեցեալ լրութեամբ քաւութեան՝ պտղոյն Երանութեան որայիցն բարութեան: Մի՛ տացես ինձ արդանոք սրտի անորդի... Մի՛ եղէց անպտուղ ի փոքր վաստակոյս՝ իբր ապաջան սերմանող անբերրի երկրի: Մի՛ լիցի ինձ փրկելու եւ ոչ ծնանել, տղբալ եւ ոչ արտասուել, խորհել եւ ոչ հառաչել, ամպել եւ ոչ անձրեւել, ընթանալ եւ ոչ հասանել, ինձ ձայնել եւ քեզ ոչ լսել... զոհել եւ ոչ ճենճերել, զքեզ տեսանել եւ զատարկ ելանել»¹⁸⁰: Ամբողջութեան վախը հոս պրոուած է փրկելու

180. «Ու մինչ հիմակ լայնով կը սերմանեմ իմ խօսքերս պատրաստած օթեւաններու ճամբուն նախընթաց աստիճաններուն վրայ, յետոյ, երբ հոնձքը հաւաքելու պահը հասնի, դառնամ քերկրանքովը կատարեալ քաւութեան, բարի որաներու երանաւէտ արդիւնքովը: Ամենազօրեւոր չտաս ինձի սրտի անորդի արգանդ... Թող անպտուղ չըլլամ այս փոքր աշխատութեան մէջ, իբրեւ անբերրի երկրի զրաջան սերմանող: Զըլլայ որ երկնեմ՝ ու չծնիմ, ողբամ ու չարտասուեմ, խորհիմ՝ ու չհառաչեմ, ամպեմ՝ ու չանձրեւեմ, քալեմ՝ ու չհասնիմ, ձայնեմ՝ ու չլսեմ... զոհեմ՝ ու չճենճերիմ, քեզ տեսնեմ՝ ու զատարկ ելնեմ» (Բ, Բ):

սաստկութեամբ, այսինքն՝ Աստուած տեսնել եւ պարապին հասնիլ ստեղծաբանութեան մէջ: Հաստուածին մէջ՝ հոնձքի փոխաբերութիւնը կը կազմէ ստեղծումին փակական պատկերը, հասնող որային, որ զիրքն է կամ խօսքը՝ միացած Աստուծոյ եւ ասոր լիութեան: Արդ՝ չեմ կարծեր, որ պատահական ըլլայ Բ. Բանին մէջ պտղաբերութեան դացող պատկերներուն շարքը: Այնտեղ Աստուած կոչուած է «երջանիկ պտուղ» (Բ, Գ), ինչպէս այլ տեղ՝ «բժշկութեան պտուղ» (Ժ, Բ): Անշուշտ բառին նոյնութիւնը նշան մըն է, նշանը այն միութեան, որուն կը ձգտի «ի նախընթաց չուս աստիճանաց օթեւանացս պատրաստութեան» քալող մարդը, այն միութեան՝ որ պտուղն ու կատարն է մարդուն խօսքին մէջ: Նշմարեցինք արդէն, որ հակողը չի բաւականանար հայեցողութեամբ Աստուծոյ պատկերին (զքեզ տեսնել), այլ կը ձգտի անոր կերպարանաւորումին՝ Բանին մէջ: Բայց արդեօք այդ ստեղծումն մէջ կա՞յ նաեւ վախը որ այս «չուս», այս ճամբորդութիւնը կրնայ հասնիլ դատարկին, երբ Աստուած անունն է միայն ահաւորութեան: Հարցումը կը ձգնէ այստեղ անպատասխան: Վախը՝ որ Աստուած տեսնելը տեսնել չէ, իր ահաւոր հեռաւորութեանը մէջ...:

Ուրիշ տեղ՝ նոյն վախը առիթը կու տայ աղուոր կրկնողական կառոյցի մը յօրինումին. «ի միտս անկայունս երկեակ ճանապարհաւ մահու վարանեալս՝ ջանամ եւ ոչ ինչ օգտիմ, պնդիմ եւ ոչ հասանեմ, փութամ եւ ոչ ժամանեմ, անձկամ եւ ոչ տեսանեմ, փափաքեմ եւ ոչ հանդիպիմ, կարօտիմ եւ ոչ պատահիմ»¹⁸¹: Ինչ որ հետաքրքրական է այստեղ, առաջին նախադասութեամբ պրոուած փրկութիւնն է, ներքին փրկութիւնը մը մատնանշող ու մատնող, այսինքն՝ բեկում մը, որ կարծէք արդիւնք ժամանումի մը կարեւորութիւնը:

Նման կրկնողական կառոյց ունեցող ուրիշ հաստուածի մը մէջ կը կարգանք ամբողջութեան վախին բխումը. «Այսու առակաւ եւ ես եղկեղիս՝ խօսին եւ ոչ իմանամ, գոչեն եւ ոչ լսեմ, քարբառին եւ ոչ զարթնանամ, հնչեն եւ ոչ փոխադրիմ, փողեն եւ ոչ գումարիմ, վիրաւորիմ եւ ոչ եւս զգամ, կռոցն զարշուրեան նմանեալ թափուր յաղղմանէ բարեաց իմաստից»¹⁸²: Ինչ որ կ'ըսուի այստեղ թերեւս

181. «Փոփոխական մտքովս մահուան երկեակ ճամբաներու միջեւ վարանած, կ'աշխատիմ ու չեմ օգտուիր. կը հետապնդեմ ու չեմ հասնիր. կը փութամ ու չեմ ժմենր. կ'անձկամ ու չեմ տեսներ. կը փափաքիմ ու չեմ հանդիպիր. կը կարօտնամ ու չեմ պատահիր» (ԻԸ, Բ):

182. «Այս պատճառով ես եղկեղիս, երբ կը խօսին՝ չեմ իմանար, կը գոչեն՝ ու տչինչ կը լսեմ. կը քարբառին՝ ու չեմ արթնանար. կը հնչեն՝ ու չեմ փոխադրուիր. կը փողեն՝ ու չեմ գումարուիր. կը վիրաւորուիմ՝ ու այլեւս չեմ զգար, զարշնի կռոցներուն նման՝ թափուր եմ բարի իմաստներու աղղումէն» (ԾԴ, Գ):

ամլուլթեան բացատրութիւնն է: Ամլուլթիւնը կը ծնի խորունկ չզգայութենէ մը, այսինքն՝ մահացող հարուած մը, որ ամէն յետադայ ազդում ու զգացողութիւն՝ մարմինն վրայ կը դարձնէ անարձագանդ ու անպատասխան: Չեմ լսեր, չեմ փմանար, չեմ փոխադրուիր լսողութեամբ, չեմ ամփոփուիր ես իմ մէջ, որովհետեւ աղէտը զիս դարձուցած է առանց մարմնի՝ մարմնով: Եւ կը մնամ փակ «բարեաց իմաստից»: Ամլուլթիւնը ուրեմն կը պատմէ մահ մը, որ չենք գիտեր, մահը մարմնին, որով կը կարծենք տեւ ըլլալ, քայց չենք: Եւ այս մահը անկարելի կը դարձնէ լսողութիւնը իմաստներուն, իմացումը՝ թերեւս եկող «չեղորհին»: Իսկ երբ չեմ լսեր, ի՞նչպէս կրնամ խօսիլ. ի՞նչպէս կրնամ կարծել, որ երկախօսութիւնը կը շարունակուի եւ չեմ ինկած մենախօսութեան մէջ: Կամ՝ շատախօսութեան:

Ամլուլթեան վախը, ինչպէս շատախօսութիւնը, կը հանդիպի այլ դժուարութեան. որոշ կասկածի, գրուած սա տողերուն մէջ. «Եւ զի՞նչ է ինձ տակաւ եւ նուազագոյնս յօդել սահմանս կսկծելիս չափաբերականս, մինչ անցեալ է ըստ քանակութեան եւ վրիպեալ ըստ բժշկութեան: Եւ արդ թո՛ւ է ընձեռել կեանս հոգևոյ մեռնորոյս...»¹⁸³: Հարցում, ոչ հետորական, տարակոյս մատնող: Կրնա՞ն սակաւ ու չափաբերական խօսքերը իրենք իրենց զօրութեամբ միայն մեղքերը մաքրել. արդեօք սահմանաւոր բանը, նոյնիսկ իր բոլոր կրկնումներուն մէջ, մարդկային հնարքներուն եւ ստեղծարարական յօրինումներուն՝ կրնա՞յ կանգուն մնալ ինքն իր ուժերով: Այլ խօսքով՝ ամլուլթենէն անդին, շատախօսութեան վտանգի իսկ դանդումէն ետք կը դուրսի որեւէ ճիշդ ու գիրք խնդրական դարձնող հարցումը. արդեօք միացողով տապանակը կրնա՞յ հասնիլ կատարման, ամբողջանալ ու փակուիլ, ըլլալ լրիւ, առանց Աստուծոյ միջամտութեան:

Նարեկին ամբողջ ընթացքը կը թելադրէ բացասական պատասխան: Կարծէք տեղ մը, լեզուին մէջ տեղ մը, քացուածք մը ըլլար, որ մնար խօսքի հասողութենէն դուրս: Կարծէք լեզուին համար անխօսելի սխալ մը, հանդիպում մը դառնար անհրաժեշտ: Լեզուն, ամբողջ լեզուն, ճիշտ անոր համար որ բաց կը մնայ էութեան, կը կանչէ անոր լուրջութիւնը, անոր փողը դառնալու համար լրիւ՝ անով:

Այսպէս՝ կարելի է նկատել, որ շրջումի ամբողջ հոլոսոյթը՝ լեզուին սակաւութիւնը ստանձնող եւ կրկնումով դանդող, կը շարունակէ մնալ ողբերգութեան մէջ: Ստեղծարարութեան մեքենան չի յաջողիր ջնջել ողբերգութիւնը, այն չափով՝ որով տարակոյսը, կասկածը, վարանքը կը միջամտեն: Նարեկացիի համար՝ ստեղծարարութեան

183. «Եւ արդէն ի՞նչ օգուտ այս քանի մը կսկծալի ու անգոր խօսքերը հիւսելէս, երբ ալ անցած է չափը, եւ անհար է բժշկութիւնը: Արդ, Գեղի անկ է կեանք պարզեւել հոգիով մեռածիս...» (Ե, 4):

թիւնը պէտք տւնի գերիւեր ոյժի մը, որպէսզի կարենայ յօդաւորումը ապառել յօդաստորումով, որպէսզի լեզուն կարենայ սպառել լեզուն: Ողբերգութիւնը կը յայտնուի հոս փակ. հսկողը բնաւ չի գիտեր, բնաւ չի կրնար վստահ ըլլալ, որ երկախօսութեան մէջ լսող մը ունի, լսող մը, որ վերջապէս միջամտէ, զգացնէ իր շունչը:

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

(Շար. 3)

Résumé

GRIGOR NAREKAC'I DANS LES LIMITES DU LANGAGE

KRIKOR BELEDIAN

(Suite de «Bazmavep», 1984, 1-2, pp. 62-91)

Le troisième chapitre de cette étude consacrée au *Matean Otbergout'ean* et intitulé «l'Effroi» approfondit l'expérience dialogique comme celle de la terreur. L'analyse du fondement des limites du langage humain renvoie à la finitude de l'homme et à sa détermination comme un être composé et formé d'articulations. Mais le dialogue n'est-il pas déjà la transgression du langage? La parole adressée à Dieu se révèle être le signe d'une «protestation» dont la conscience provoque une rupture du discours et un silence.

L'expérience de l'effroi, du «nom terrible» de Dieu et la rupture qui suit apparaissent comme des moments «positifs». C'est de cette rupture que procède une véritable «critique» du langage et s'installe dans l'ouvrage un soupçon quant au fonctionnement du discours. Au cœur de cette critique se trouve la découverte de ce que l'A. appelle «le principe d'illimitation» qui rend possible toute prolifération du langage.

Le quatrième chapitre étudie le moment du «Retournement» où Grigor Narekac'i puise dans ce principe d'illimitation du langage un moyen

de la maîtrise, une restauration de l'Arche disloquée de l'âme. A la création de parole, à la «poésie» incombera le travail de la réunion des éléments dispersés du langage en mettant en œuvre cette figure du principe d'illimitation qu'est la répétition. Ce concept de répétition renvoie moins à des compulsions de répétition qu'à un désir de construction et de structuration. Sa forme la plus habituelle et la plus commune est la versification rimée dont le *Matean Olbergout'ean* nous fournit justement et la première formulation théorique et les premières applications. La valorisation du plus petit élément «langagier» amorce ainsi une revalorisation du langage dans son ensemble. C'est bien ce retournement qui rend possible la création d'une œuvre et d'un livre.

Le statut du langage humain ainsi précisé, l'expérience dialogique n'en reste pas moins dépendante de l'Absolu dont la présence seule garantit à l'œuvre son «authenticité». Le livre est subsumé au Sens comme l'énorme monument des répétitions vise uniquement et seulement à parler Dieu.

ԿԻԼԿԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ԱՐԲԱՅԱԿԱՆ ԹԱԳԵՐԸ ԺԲ-ԺԴ ԴԱՐԵՐՈՒ ԸՆԹԱՑՔԻՆ

Կը ձօնեմ այս յօդուածս կիլիկեցի հօրս՝

ՆԱՀԱՊԵՏ ՏԷՐ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆԻ անմոռաց յիշատակին:

Անիի անկումէն եւ տեղափոխման իշխանութեան Հայաստանի վրայ տարածուելէն յետոյ Ամանոսի եւ Տաւրոսի լեռնաշղթաները ապահովագոյն վայրերը նկատուեցան Հայ գաղթականութեան համար: Նշանաւոր Հայ իշխան մը՝ Փիլարտոս, վարաժնուեցաւ տոհմէն, 1071 թուին, եկաւ հաստատուեցաւ Կիլիկիոյ կողմերը, իրեն կեդրոն որդեկով Գերմանիկիա քաղաքը: Իսկ նոյն փլիսանը, 1076ին Գրիգոր Բ. Վկայասէր Կաթողիկոսի համաձայնութեամբ, Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքի Սարգիս Հոնեցի Եպիսկոպոսը ձեռնադրել տուաւ իրեն կաթողիկոս իր տիրապետութեան շրջանին զաւանդներուն¹:

Այս ժամանակաշրջանին, շատ մը Հայ իշխանական եւ նախարարական գերդաստաններ փորձեցին հաստատուիլ Կիլիկիա: Ասոնցմէ ամենազգեսաւորը կարելի է նկատել Ռուբէն փլիսանը՝ «արեանառու Գաղկայ [Բագրատունւոյ]» (Սամուէլ Անեցի, էջ 116), «յաղգականութենէ Գաղկայ» (Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 62), կամ «ի զօրացն Գաղկայ» (Մ. Ուռհայեցի, Բ, ճծա), որ անոր մարդոց եւ զօրքերուն գլուխ կանգնելով քաղուեցաւ Տաւրոսի լեռնաշղթային հիւսիսահայեաց կողմերը, ուր կը գտնուին Կոպիտառ, Բարձրբերդ եւ Կոռմոզով ամուր քերդերը եւ հաստատեց Ռուբինեան հարստութիւնը 1080ին²:

Այդ թուականէն յետոյ գաղթը սկսաւ աստիճանաբար զանգուածային բնոյթ կրել, երբ ժողովրդային զանգուածներ իրենց հետ կը

1. Տես Մ. ԱՐԲ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգայնապատմ, հտ. Ա, Կ. Պոլիս, 1912, սիւն. 1296-1299, հտտ. 892-893:

2. Անդ, սիւն. 1317, հտտ. 905: